

ΡΕΑ ΚΑΚΑΜΠΟΥΡΑ

**ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ: ΜΙΑ ΣΧΕΣΗ
ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ**

*Κριτική Διεπιστημονικότητα, τόμος 2^{ος}, Έθνος και Ταυτότητα. Πολιτισμικές
Αντιστάσεις, επιμέλεια: Σωτήρης Δημητρίου, εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα
2006, σ. 108-135*

ΑΘΗΝΑ 2006

ΚΡΙΤΙΚΗ

ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΤΗΤΑ

Έθνος και Ταυτότητα. Πολιτισμικές Αντιστάσεις

επιμέλεια: Σωτήρης Δημητρίου

ΤΟΜΟΣ **2**

Σταυρίδης Σταύρος

Τσιμουρής Γιώργος

Κακάμπουρα Ρέα

Πεχλιβανίδης Αναστάσιος

Τραυλού Πέννυ

Καρακατσάνης Λεωνίδας

Αβραμοπούλου Ειρήνη

Χάρη Χαρίκλεια

Μαρινάκη Κάτια

Τερζάκης Φώτης

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ: ΜΙΑ ΣΧΕΣΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗΣ

Κακάμπουρα Ρέα

1. Εισαγωγή

Ο πρώτος γνωσιακός κλάδος των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών στην Ελλάδα που ασχολήθηκε από το 19^ο αιώνα με την καταγραφή και μελέτη του αγροτικού παραδοσιακού πολιτισμού ήταν η λαογραφία. Οι άλλες κοινωνικές επιστήμες (κοινωνιολογία, κοινωνική ανθρωπολογία) άρχισαν να ασχολούνται ερευνητικά με τον ελληνικό αγροτικό χώρο από τη δεκαετία του 1960 και εξής. Με τον όρο *λαογραφικά αρχεία* εννοούμε τις χειρόγραφες καταγραφές θεμάτων του λαϊκού πολιτισμού από ερασιτέχνες εγγράμματους ανθρώπους (δασκάλους, φιλόλογους, αρχαιολόγους, φοιτητές, ακόμα και μαθητές), οι οποίες στο μεγαλύτερο ποσοστό συντάχθηκαν με βάση τα ερωτηματολόγια και τις οδηγίες των ακαδημαϊκών λαογράφων (Νικολάου Πολίτη, Στίλπωνος Κυριακίδη, Γεωργίου Σπυριδάκη, Γεωργίου Μέγα) και με την ενθάρρυνση των επίσημων θεσμών του νεοσύστατου ελληνικού κράτους (Υπουργείου Παιδείας, της Ακαδημίας Αθηνών και Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων) και διαφόρων πολιτιστικών συλλόγων. Η ερμηνευτική προσέγγιση της διαμόρφωσης των λαογραφικών αρχείων προϋποθέτει: 1) την ανάλυση της ιστορικότητάς τους, 2) την ανάλυση του θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου της λαογραφίας, που καθορίστηκε από τους ακαδημαϊκούς λαογράφους και ενισχύθηκε –τα αρχεία μόνο, όχι η πανεπιστημιακή λαογραφία – από την εθνικιστική πολιτική του ελληνικού έθνους- κράτους και 3) την ανάλυση των κινήτρων και των προσδοκιών των εκπαιδευτικών και φοιτητών – συλλογών που ανταποκρίθηκαν θετικά στο εθνικό έργο της διάσωσης της πολιτισμικής παράδοσης.

Η ανάπτυξη των λαογραφικών σπουδών και η συμβολή τους στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας

Το ενδιαφέρον για τη λαογραφία εμφανίστηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ως μέρος του κοινού οράματος για μια γλώσσα, πολιτισμό, λογοτεχνία και ιδεολογία στην υπηρεσία του ρομαντικού εθνικισμού. Για τον Johann Gottfried von Herder (1744-1803), το

γερμανό φιλόσοφο του οποίου η ρομαντική αντίληψη του λαού και της λαϊκής παράδοσης επηρέασε τις μεταγενέστερες αντιλήψεις της λαογραφίας, η κτήση μιας κοινής γλώσσας ήταν η λυδία λίθος διαφοροποίησης των ανθρώπων, η πηγή που δημιούργησε και διατήρησε την αίσθηση του εαυτού τους ως μιας ξεχωριστής, μοναδικής, κοινωνικής οντότητας.

Ο όρος *λαογραφία* (*folklore*) επινοήθηκε το 1846 από τον Βρετανό αρχαιολόγο William John Thoms. Το έργο του Thoms «good Saxon compound, Folklore» πέτυχε ευρεία κυκλοφορία σε πολλές γλώσσες ανά τον κόσμο (συμπεριλαμβανομένων λατινογενών και σλαβικών γλωσσών) (Bauman, 1992: 29 – 30. Βλ και Αλεξιάδης 1988). Η λαογραφία, κατά τον Thoms, ασχολείται με τους: «τρόπους, τα έθιμα, τις τελετές, τις προκαταλήψεις, τις μπαλάντες, τις παροιμίες, κτλ. περασμένων εποχών». Ο όρος *λαογραφία* αναφέρεται και στις παραδοσιακές πολιτιστικές μορφές και στον επιστημονικό κλάδο που έχει αφιερωθεί στη μελέτη τους. Η ταύτιση αυτή της λαογραφίας τόσο με το πραγματολογικό υλικό όσο και με το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσής του διήρκεσε όσο το αντικείμενο της μελέτης της ήταν αποκλειστικά οι παραδοσιακοί αγροτικοί πληθυσμοί των ιστορικών λαών. Ωστόσο, το υλικό που καταγραφόταν από τους ερασιτέχνες λαογράφους ήταν εύλογα αριθμητικά υπέρτερο των θεωρητικών μελετών, με αποτέλεσμα η λαογραφία να δεχτεί κριτική ότι ταυτίζεται αποκλειστικά με την συλλογή του υλικού της προφορικής παράδοσης και των εθίμων.

Το 19^ο αιώνα σε χώρες, όπως η Φιλανδία, η Ελλάδα και η Ιρλανδία, που βρίσκονταν κάτω από την κυριαρχία άλλου κράτους, το ρομαντικό ενδιαφέρον για το λαϊκό πολιτισμό έπαιξε σημαντικό ρόλο στον αγώνα για τη διεκδίκηση της εθνικής ανεξαρτησίας. Το ίδιο συνέβη και σε χώρες, όπως η Γερμανία και η Ιταλία, που ήταν ακόμα αθροίσματα κρατών ανεξάρτητων στο δρόμο για την ένωσή τους. Και στις δύο περιπτώσεις ο αγώνας για την ανεξαρτησία από τη μια πλευρά, ή για την ένωση από την άλλη, είχε ανάγκη από μια ιδεολογική στήριξη και η λαογραφία παρείχε την επιστημονική νομιμοποίηση στο αίτημα της ύπαρξης ενός έθνους, που η ύπαρξή του πιστευόταν ότι ανάγεται σε ένα μακρινό παρελθόν (Simonsen, 1996: 333-343, πρβλ. Μερακλής, 2004: 42). Το ενδιαφέρον λοιπόν για τη λαογραφική έρευνα σημειώθηκε κατά κανόνα στους διανοούμενους των ευρωπαϊκών λαών στη κρίσιμη εποχή του τέλους του 18^{ου} και κυρίως το 19^ο αιώνα, εποχή της διαμόρφωσης των εθνών - κρατών στον ευρωπαϊκό χώρο, ως μέσο θεμελίωσης της εθνικής ταυτότητας. Στη Γερμανία το κίνημα του Ρομαντισμού προσλαμβάνει έναν έντονα πατριωτικό χαρακτήρα, ιδιαίτερα μετά την ήττα της Ιένας (1806) –όπου ο Ναπολέοντας συνέτριψε τις γερμανικές στρατιές και μπήκε νικητής στο Βερολίνο–, ο οποίος, εξελισσόμενος σε εθνικιστικό, κυριαρχεί στην πολιτική και πνευματική ζωή έως το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Κυριακίδου – Νέστορος, 1978: 22). Τη γερμανική εθνική ιδέα επιχείρησαν να αναπτύξουν

λόγιοι, όπως ο Herder, ο Goethe, οι αδερφοί Grimm, ο Iustus Möser, ερευνώντας τις πολιτισμικές επιβιώσεις της γερμανικής αρχαιότητας. Η προσπάθεια εκρωσισμού της Φιλανδίας μετά την προσάρτησή της στη Ρωσία το 1809, προκάλεσε και εκεί την εθνική αντίδραση των Φιλανδών, που εκδηλώθηκε με την στροφή των λογίων στην συλλογή των δημοτικών τραγουδιών που τραγουδούσαν οι λαϊκοί τραγουδιστές, οι ρούνο-λάουλουγιατ, καθώς και άλλων μορφών της προφορικής παράδοσης. Εθνικά ελατήρια είχε στην αρχή της και η έρευνα της προφορικής παράδοσης και στους Βούλγαρους και τους Γιουγκοσλάβους (Πετρόπουλος, 1963), ενώ στη Σκωτία η λαογραφία συνδέθηκε και με την αντίσταση στην πολιτισμική ηγεμονία και τις αφομοιωτικές διαθέσεις των Άγγλων (Νιτσιάκος, 2004: 265 – 266).

Στην Ελλάδα διαμορφώθηκε η θεωρία της συνέχειας, η οποία τροφοδότησε ιδεολογικά την πολιτική της Μεγάλης Ιδέας και της συγκρότησης του ελληνικού έθνους – κράτους (Δημαράς, 1977: 455-484, Μερακλής, 1990: 16-22), κινούμενη στα πλαίσια του ρομαντικού εθνοκεντρισμού. Στην ελληνική περίπτωση οι απόψεις του Fallmerayer, που αμφισβητούσαν τους δεσμούς αίματος των σύγχρονων Ελλήνων με τους προγόνους τους, ακύρωναν στο ιδεολογικό και πολιτικό πεδίο το όραμα της Μεγάλης Ιδέας, εφόσον η βιολογική καθαρότητα ενός λαού και η ιστορική και πολιτισμική του συνέχεια σε ένα χώρο τον κατοχύρωναν στο πολιτικό πεδίο ως το νόμιμο διεκδικητή αυτού του χώρου. Μέσα σ' αυτό το ιδεολογικοπολιτικό κλίμα οι διανοούμενοι της εποχής, με προεξάρχοντες τους Κ. Παπαρηγόπουλο, Γ. Χατζηδάκη και Ν. Πολίτη, αισθάνονταν ότι ήταν εθνικό χρέος τους να παρουσιάσουν τη σύγχρονη ταυτότητα του ελληνισμού ομογενοποιημένη, μέσα από τα βασικά πεδία της ιστορίας, της γλώσσας και του λαϊκού πολιτισμού, μη ενδιαφερόμενοι για τις υπάρχουσες ετερότητες οι οποίες πιθανώς, αν προβάλλονταν, θα χρησιμοποιούνταν πολιτικά από όμορους βαλκάνιους λαούς και τους προστάτες τους ως επιχείρημα για εδαφικές διεκδικήσεις. Άλλωστε, μόλις το 1881, είχε προσαρτηθεί η Θεσσαλία και ένα τμήμα της Άρτας στην ελληνική επικράτεια, ενώ μεγάλα τμήματα του Ελληνισμού, όπως η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, νησιά του Αιγαίου ήταν ακόμα κάτω από ξένη κυριαρχία, διεκδικούμενα και από τους βαλκάνιους γείτονες. «Και η μοιρασιά δεν ήταν διόλου απλή υπόθεση. Το πλέξιμο των πληθυσμών είχε παγιωθεί από χρόνια, και ούτε η γλώσσα ούτε τα ασαφή «εθνικά» χαρακτηριστικά αποτελούσαν ασφαλείς προσδιοριστικούς παράγοντες. Συχνά ελληνόφωνοι και βουλγαρόφωνοι συνυπήρχαν στην ίδια πόλη, στο ίδιο χωριό, στην ίδια οικογένεια, ή πάλι, μικρές νησίδες ελληνόφωνων ήταν περικλεισμένες από συμπαγείς βουλγαρόφωνους πληθυσμούς. Το ζήτημα της ανακατάταξης του πολιτικού χάρτη σύμφωνα με το καινούργιο πια ιδεολογικό σχήμα, τις εθνικές συνειδήσεις, αποτελούσε τότε το κεντρικό πρόβλημα για τους περισσότερους ευρωπαϊκούς λαούς», υποστηρίζει ο Αλέξης Πολίτης (2003: 27). Η διά-

σπαση της εθνικής ενότητας στο χώρο τέθηκε ως οξύ πρόβλημα με την ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, που άφηνε χριστιανικούς πληθυσμούς που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ελληνικοί έξω από τα όριά του. Έτσι ο ελληνισμός διαχωρίστηκε ξαφνικά στα δύο: στους ελεύθερους και τους αλύτρωτους. Η διάσπαση αυτή προχώρησε και μέσα στο ελληνικό κράτος: το διοικητικό μηχανισμό άρχισαν να τον καταλαμβάνουν οι μορφωμένοι αστοί της διασποράς που προέρχονταν από περιοχές εκτός του ελλαδικού βασιλείου, από την Κωνσταντινούπολη, τη Σμύρνη, τη Χίο, τις παραδουνάβιες ηγεμονίες, γεγονός που προκάλεσε τη δυσφορία των γηγενών που συμμετείχαν ενεργά στην επανάσταση και έβλεπαν να παραγκωνίζονται. Έτσι οι πολίτες διαιρέθηκαν σε αυτόχθονες και ετερόχθονες και η γεωγραφική αυτή διάκριση έκρυβε, βέβαια, και κοινωνικές αντιθέσεις (Πολίτης Α., ό.π.: 24).

Μέσα σ' αυτή τη ρευστή και έκρυθμη ατμόσφαιρα οι διανοούμενοι δημιουργούν την ιστορία της συνέχειας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Τα πολιτικά γεγονότα –ο Κριμαϊκός Πόλεμος– θα επιτείνουν τις διαδικασίες. Το 1857 τυπώνονται οι *Βυζαντινές μελέτες* του Σπ. Ζαμπέλιου και το 1860 αρχίζει να εκδίδεται η πεντάτομη «Ιστορία του ελληνικού έθνους» του Κωνσταντίνου Παραρρηγόπουλου, η οποία ολοκληρώνεται μόλις το 1874. Η διδασκαλία του Παπαρηγόπουλου στο πανεπιστήμιο είχε μεγάλο αντίκτυπο στην κοινωνική ζωή του τόπου, αφού οι απόψεις του τυπώνονταν στις εφημερίδες, σχολιάζονταν, κυκλοφορούσαν προφορικά και ζύμωναν τους άξονες της εθνικής ταυτότητας. Στην ιστορία του ελληνικού έθνους, οι τρεις ταυτότητες του ελληνισμού, η αρχαιότητα, το Βυζάντιο και ο νέος ελληνισμός, μετέχουν ισότιμα σε δόξα, σημασία και αίγλη και η ενότητα αυτή στο χώρο και στο χρόνο, θα αποτελέσει τη βάση πάνω στην οποία θα χτιστεί η νεοελληνική εθνική συνείδηση (Πολίτης Α., ό.π.: 47).

Σ' αυτό το πλάσιμο της εθνικής συνείδησης η λαογραφία συσχετίζει τους σύγχρονους Έλληνες, στο επίπεδο του λαϊκού πολιτισμού, με τους ένδοξους προγόνους. Και αυτός είναι ένας σοβαρός λόγος που ερμηνεύει την αθρόα συμμετοχή των εκπαιδευτικών στη συλλογή υλικού από την προφορική παράδοση και από τα ήθη και τα έθιμα των αγροτικών πληθυσμών της εποχής: η γλώσσα, οι μύθοι, οι χοροί, τα έθιμά τους –η συντριπτική πλειοψηφία των δασκάλων προέρχονταν από τα στρώματα του αγροτικού χώρου– παρουσίαζαν ομοιότητες με εκείνα των αρχαίων Ελλήνων, τον πολιτισμό των οποίων θαύμαζε όλος ο πολιτισμένος κόσμος της Ευρώπης. Η θεωρία της ιστορικής και πολιτισμικής συνέχειας ενέτασσε τους ανθρώπους σε μια πιο μεγάλη και πιο αποστασιοποιημένη χωρικά και χρονικά ταυτότητα σε σύγκριση με τις περιεκτικότερες ταυτότητες μέσω των οποίων είχαν συνηθίσει να αλληλοαναγνωρίζονται (τοπική, εθνοτική, θρησκευτική). Και η ταυτότητα αυτή παρουσιαζόταν λαμπερή, με πλούσια και ένδοξη ιστορία, και με ρίζες πολιτισμικές που ανάγονταν στην αρχαιότητα. Η επιστημονική τεκμηρίωση της κατασκευής της εθνικής ταυτότητας ενίσχυε και την

πολιτική επιχειρηματολογία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους στην Ευρώπη με τη συσχέτιση των σύγχρονων Ελλήνων με τους ένδοξους προγόνους της αρχαιότητας, που θεωρούνταν και πνευματικοί πρόγονοι του Δυτικού Διαφωτισμού. Με άλλα λόγια η ιδέα της σμίλευσης ενός λόγου εθνικού είχε συνεπάρεται το μεγαλύτερο τμήμα της εγγράμματης ελληνικής κοινωνίας. Και ενώ η προσπάθεια της επιστημονικής τεκμηρίωσης της εθνικής συνέχειας είχε ξεκινήσει, όπως τονίζει ο Κ. Θ. Δημαράς¹, από την ιστορία, το μεγαλύτερο ίσως βάρος έπεσε τελικά στη λαογραφία, γιατί συνέδεε τον πολιτισμό του σύγχρονου ζωντανού λαού – που κατοικούσε σε περιοχές που ήταν υπό διεκδίκηση – με εκείνον των αρχαίων ή έστω των βυζαντινών προγόνων και επομένως ενίσχυε την αλυτρωτική πολιτική επιχειρηματολογία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Έτσι η Πολιτεία θα στηρίξει την καταγραφή του λαϊκού πολιτισμού μέσα από μια σειρά εγκυκλίων που θα εκδώσει το αρμόδιο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και θα αποστείλει προς τους δημοδιδασκάλους.

Η πρώτη εγκύκλιος προς τους δημοδιδασκάλους αποστέλλεται από το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών στις 22 Μαρτίου 1857², προσκαλώντας τους να ασχοληθούν με τη συλλογή λέξεων, παροιμιών, δημοτικών τραγουδιών και παραμυθιών του ελληνικού λαού. Πολλοί εκπαιδευτικοί ανταποκρίθηκαν και υπέβαλαν στο υπουργείο λαογραφικές συλλογές, εκ των οποίων οι πιο αξιόλογες δημοσιεύθηκαν στην *Εφημερίδα των Φιλομαθών*.

Η δεύτερη εγκύκλιος αποστέλλεται στις 11 Δεκεμβρίου 1887 στη Γενική Εφορία των δημοτικών σχολείων από τον ίδιο τον ιδρυτή της ελληνικής λαογραφίας, Νικόλαο Πολίτη, από τη θέση του Γενικού Επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων που κατείχε εκείνη την εποχή³. Στην εγκύκλιο αυτή ο Πολίτης, σχολιάζοντας την πρώτη περίοδο της λαογραφικής καταγραφής, ασκεί κριτική στη μέθοδο των δασκάλων τονίζοντας ότι περιορίστηκαν στην απλή συλλογή λέξεων. Έκτοτε εκδόθηκαν πολλές συλλογές «μνημείων της δημόδους γλώσσας και φιλολογίας» τόσο από άτομα όσο και από συλλόγους και επιστημονικές εταιρείες. Οι πιο αξιόλογες δημοσιεύσεις έγιναν από τον *Ελληνικόν Φιλολογικόν Σύλλογον Κωνσταντινουπόλεως*, το φιλολογικό σύλλογο *Παρνασσόν* και την *Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος*. Ο Πολίτης επισημαίνει τη χρησιμότητα αυτών των συλλογών για τη σπουδή της ελληνικής γλώσσας και λαογραφίας, «ιδιαίτερα (...) προς απόδειξιν της πολλαχώς αμφισβητηθείσης καταγωγής του ημετέρου έθνους». Ωστόσο, την αρχαιολατρία αυτή δεν την εφεύρε η αντίδραση προς το Fallmerayer, αλλά κυοφορήθηκε μέσα στο νεοελληνικό διαφωτισμό, ο οποίος είναι σχεδόν εξυπαρχής σε σημαντικό βαθμό ρομαντικοποιημένος (Μερακλής, 2001: 139 – 152). Έτσι παρόλο που ο νεοκλασικισμός δεν ευνοεί, εξ ορισμού, το λαϊκό πολιτισμό – οι κλασικιστές συμπατριώτες των νέων της Βιέννης που θα αρχίσουν να τυπώνουν από το 1811 το *Λόγιο Ερμή* και που θαυμάζουν και

στρέφονται στο δημοτικό τραγούδι παρατηρεί ο Δημαράς (1989: 294), «δεν τα συμμαθούσαν, κορόιδευαν ταυτόχρονα και τις ασχολίες και τα τραγούδια»- η ρομαντική στροφή του εντούτοις προς τους αρχαίους τον πηγαίνει εκεί που δεν ήθελε να πάει: στο λαϊκό πολιτισμό (Μερακλής, ό.π.: 147 - 148).

Έχοντας λοιπόν, τη δεδομένη εκείνη ιστορική περίοδο, στραμμένη την προσοχή της στους αρχαίους, η ελληνική λαογραφία δεν προσέγγιζε το λαϊκό πολιτισμό ως μεταβαλλόμενο κοινωνικό φαινόμενο ιστορικά προσδιορισμένο στο χώρο και στο χρόνο, αλλά ενδιαφερόταν για εκείνα τα στοιχεία του που τεκμηριώναν τη γνησιότητα της καταγωγής του ελληνικού έθνους. Όπως έχουν επισημάνει οι σύγχρονοι λαογράφοι πρώτοι, ασκώντας μια αναστοχαστική κριτική προσέγγιση της θεωρίας της πρώτης επιστημονικής φάσης της λαογραφίας (Κυριακίδου – Νέστορος 1978⁴. Μερακλής 1990: 18), η ακαδημαϊκή λαογραφία από τη γέννησή της χρεώνεται με την ευθύνη στήριξης της αυθεντικότητας του ελληνικού έθνους. Ως φυσική συνέπεια έρχεται η ταύτισή της, ως επιστήμης με το έθνος, το αντικείμενο της μελέτης της. Έτσι όμως χάνεται η απόσταση από το αντικείμενο, η οποία δίνει τη δυνατότητα να αναθεωρούνται και να αναπροσανατολίζονται πιο εύκολα και ελεύθερα οι θεωρητικές και μεθοδολογικές αρχές. Περιορίστηκε κυρίως στη μελέτη του λεγόμενου «πολιτισμικού εποικοδομήματος». Τα ερευνητικά ερωτήματα που έθετε αναφέρονταν κυρίως στην καταγωγή των φαινομένων και όχι στην κοινωνική τους ένταξη και λειτουργία (Νιτσιάκος, 1991: 10-11). Η αναπροσαρμογή αυτή γίνεται στο χώρο της πανεπιστημιακής λαογραφίας όταν ωριμάζουν οι νέοι κοινωνικο-ιστορικοί όροι, από τη δεκαετία του 1960 και εξής, με βασικούς εκπροσώπους το Δημήτριο Λουκάτο, όπου προαναγγέλλει ήδη το 1963 το άνοιγμα της λαογραφίας στον αστικό χώρο, και κυρίως το Μιχάλη Μερακλή, που εισάγει την κοινωνικο-ιστορική μέθοδο ανάλυσης του λαϊκού πολιτισμού, εννοώντας την έννοια του λαού ως πολυταξική και πολυστρωματική έννοια και αντικείμενο της λαογραφίας τη μελέτη της πολιτισμικής συμπεριφοράς κοινωνικών ομάδων της αγροτικής, εργατικής ή της αστικής τάξης (Μερακλής, 1984: 9. 1989: 15-32) και την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος (1993α, 1993β) που εισάγει την ανθρωπολογική θεωρία και μέθοδο στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού επιχειρώντας ανοίγματα της λαογραφίας και στην προφορική ιστορία.

Επιστρέφω στο θεμελιωτή της ελληνικής λαογραφίας Νικόλαο Πολίτη, ο οποίος εισηγείται τη φιλολογική και αρχαιολογική κατεύθυνση στις λαογραφικές σπουδές, αντιμετωπίζοντας την προφορική παράδοση ως κείμενο και ως πολύτιμο μνημείο του παρελθόντος που, έπρεπε καταρχήν να καταγραφεί, ώστε να διασωθεί από τη λήθη. Ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε ότι ακόμα και ο ίδιος ο Πολίτης, ενώ δεν σταμάτησε ποτέ να ενδιαφέρεται για την καταγωγή των σύγχρονων πολιτισμικών χαρακτηριστικών, αναζητούσε ταυτόχρονα και παράλληλα (μερικές φορές ιστορικά συναφή)

φαινόμενα σε άλλες χώρες, επηρεασμένος από τη θεωρία της πολυγένεσης που είχε δημιουργηθεί στο χώρο της σύγχρονης του εθνολογίας (Lang, 1893: 21. Harris, 1968: 175-176). Η συνέχεια δηλαδή δεν απέκλειε την ανάδειξη και των ομοιοτήτων κυρίως με πολιτισμικά στοιχεία άλλων κοινωνικών ομάδων, τόσο ιστορικών λαών όσο και φυλετικών ομάδων. Η αναζήτηση της ομοιότητας πολιτισμικών φαινομένων δεν περιχαραινόταν αποκλειστικά στο εθνικό επίπεδο και σε σχέση με τους αρχαίους προγόνους, αλλά απλωνόταν και στο παγκόσμιο δίνοντας μια ανθρωπολογική διάσταση που αναδείκνυε κοινούς φόβους, ελπίδες, προσδοκίες, τελετουργίες ανάμεσα στους σύγχρονους Έλληνες, τους Ευρωπαίους, τους Πέρσες, τους Τούρκους, τους Λάπωνες, τις φυλετικές ομάδες κ.λπ.. Ο Hertzfeld χαρακτηρίζει τη μεθοδολογική προσέγγιση του Πολίτη ως μια μορφή «εθνοαρχαιολογίας» (2002: 177-178)⁵.

Στην εγκύκλιο που προαναφέραμε ο Πολίτης δίνει ένα συνοπτικό σχεδιάγραμμα με βάση το οποίο οι εκπαιδευτικοί – συλλογείς θα καταχωρούσαν τη λαογραφική ύλη. Στο σχεδιάγραμμα αυτό διαφαίνεται το περιεχόμενο της λαογραφίας, το οποίο θα διατυπωθεί επίσημα και με μεγαλύτερη σαφήνεια από τον ίδιο στον πρώτο τόμο του *Δελτίου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας* (1909: 3 – 9). Ο Πολίτης δεν περιορίζει το αντικείμενο της λαογραφίας στη λαϊκή λογοτεχνία, αυτό θα συμβεί αργότερα με το αγγλοσαξονικό *folklore*, αλλά το επεκτείνει και στα ήθη και έθιμα, τις προλήψεις και τις δοξασίες, κ.λπ. Συνιστά δε στους συλλογείς να αναφέρουν απαραίτητα τον τόπο προέλευσης του κάθε στοιχείου και να το καταγράφουν στο τοπικό ιδίωμα, όπως ακριβώς φέρεται «εις το στόμα του λαού». Επισημαίνει κριτικά ότι η έλλειψη των όρων αυτών κατέστησε άχρηστες από επιστημονική άποψη πολλές μέχρι τότε δημοσιευμένες συλλογές, οι εκδότες των οποίων θεωρούσαν ότι έπρεπε να «εξωραίσουν» τη χυδαία, όπως πίστευαν, λαϊκή γλώσσα, παραμορφώνοντας έτσι τον προφορικό λόγο. Επίσης συμβούλευε τους συλλογείς να μη κάνουν γενικεύσεις και επεκτάσεις «εις το όλον των επί μέρους παρατηρηθέντων». Η ποικιλομορφία του λαϊκού πολιτισμού εκδηλωνόταν, κατά τον Πολίτη, στις παραλλαγές, στις διαφορετικές δηλαδή μορφές εκδήλωσης ενός φαινομένου από τόπο σε τόπο, οι οποίες σε πολλές ελληνικές λαογραφικές εργασίες παρουσιάζονται ως πανελλήνιες, ενώ επιχωριάζουν μόνον ή κυρίως στον τόπο που έκανε την έρευνα ο λαογράφος. Η έννοια της παραλλαγής είναι η οπτική της ακαδημαϊκής λαογραφίας στην αντίληψη όχι της ετερότητας, αλλά της ποικιλομορφίας, της διαφορετικής δηλαδή μορφής των πολιτισμικών εκδηλώσεων εντός του εθνικού πολιτισμού, η οποία όμως θεωρείται με τη ρομαντική ουσιοκρατική προσέγγιση ότι δεν αποτελεί ανατροπή ή αλλαγή και του περιεχομένου της. Τα τελευταία χρόνια ωστόσο, η εξέταση της παραστασιακής επιτέλεσης, του εθίμου της λαογραφίας, σε συγκεκριμένες καταστάσεις χρήσης έχει δημιουργήσει ένα παραγωγικό σύστημα μέσα στο οποίο μελετάται η αλληλεπίδραση της

παράδοσης με το νεωτερισμό στην πραγματική διεξαγωγή της κοινωνικής ζωής. Τα λαογραφικά κείμενα δεν θεωρούνται πλέον απλώς ως αντιλήψεις ενός κανονιστικού επιπέδου, αλλά ως το προϊόν της πολύπλοκης αλληλεπίδρασης των επικοινωνιακών σχέσεων, των κοινωνικών στόχων, του ατομικού εισοδήματος, των βασικών κανόνων της κοινωνίας για επιτέλεση και των πολιτισμικά καθορισμένων δομών των εκδηλώσεων, όπως μας λέει ο αμερικανός λαογράφος και ανθρωπολόγος R. Bauman (1994: 33), θεώρηση που έχει, κάποιες φορές, παρατηρηθεί και στην ελληνική λαογραφία⁶.

Το Λαογραφικόν Αρχείον της Ακαδημίας Αθηνών

Το επίσημο κράτος, αν και δεν ευνόησε διόλου την πανεπιστημιακή λαογραφία⁷, συνέχισε να ενισχύει κάπως το έργο της συλλογής λαογραφικού υλικού από τον αγροτικό πληθυσμό. Έτσι το 1918 ιδρύει το πρώτο *Λαογραφικό Αρχείο* (Λ. Α.) ως αυτοτελές ίδρυμα, το οποίο, λόγω της εθνικής σημασίας που θεωρήθηκε ότι έχει το αντικείμενό του, εντάχθηκε το 1926 στις εποπτευόμενες από την Ακαδημία Αθηνών υπηρεσίες. Το έργο του Λ. Α., σύμφωνα με τον Κανονισμό του, είναι: «1) να συγκεντρώνει όλα τα δημοσιευμένα κείμενα του λαϊκού πολιτισμού, να τα αποδελτιώνει και να συντάσσει βιβλιογραφία, 2) να εμπλουτίζει το δημοσιευμένο υλικό από την προφορική παράδοση με αποστολές του επιστημονικού προσωπικού (επιτόπια έρευνα, fieldwork), με προκήρυξη διαγωνισμών, με αποστολή ερωτηματολογίων σε φορείς και μεμονωμένα άτομα κ. ά. 3) να διατηρεί στο πρωτότυπο ή σε αντίγραφο τα κείμενα των Λαογραφικών Συλλογών του Κέντρου, 4) να ταξινομεί και να κατατάσσει σε ειδικά επιμέρους αρχεία τη λαογραφική ύλη που αποδελτιώνεται, ώστε να είναι θεματικά προσιτή στην έρευνα, 5) να εκδίδει την Επετηρίδα του Κ.Ε.Ε.Λ.⁸, στην οποία θα δημοσιεύονται μελέτες των ερευνητών του Κέντρου, καθώς και αυτοτελή επιστημονικά δημοσιεύματα (βιβλία, χάρτες, δίσκοι μουσικής, CD ROM, κ.λπ.)» (Κ.Ε.Ε.Λ., 2001: 5).

Εμπνευστής και ιδρυτής του *Λαογραφικού Αρχείου* ήταν ο Νικόλαος Πολίτης, αλλά πρώτος διευθυντής του αναλαμβάνει ο μαθητής του, Στίλιων Κυριακίδης. Από τις πρώτες μέριμνες του Κυριακίδη, ως Διευθυντή του *Λαογραφικού Αρχείου*, ήταν να αποστείλει μια νέα εγκύκλιο προς τους λειτουργούς της μέσης και δημοτικής εκπαίδευσης, προκειμένου να ενισχύσει το ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών για τη συλλογή λαογραφικού υλικού. Στην εγκύκλιο αυτή ο Κυριακίδης ζητάει από «πάντας τους εραστές της ακραιφνούς ελληνικής ψυχής (...) κατά τας ώρας τηςσχόλης αυτών, οιονεί παίζοντες, να μελετήσωσι τον βίον αυτού υφ' όλης τα επόψεις του και να καταρτίσωσι μελέτας και συλλογάς» (1921: 236-239). Ο Κυριακίδης, επισημαίνει ο Μερακλής (1990: 18), γνωρίζει τον κίνδυνο από μια τέτοια πρόσκληση. Είναι όμως δέσμιος του δεδομένου για την εποχή εκείνη εθνικού-ιδεολογικού προσανατολισμού της λαο-

γραφίας. Πάντως, για να μετριάσουν οι ερασιτεχνικές αυθαιρεσίες, το *Λαογραφικό Αρχείο* αποφάσισε να αποστέλλει οδηγίες για την περιουσιολογία της λαογραφικής ύλης, που εξελίχθηκαν σε αναλυτικά ερωτηματολόγια θεματικής προσέγγισης του λαϊκού πολιτισμού. Εξάλλου, εκτός από τις καταγραφές των εκπαιδευτικών, υπάρχει και το υλικό που έχει καταγραφεί από το επιστημονικό προσωπικό του Αρχείου στα πλαίσια επιτόπιας έρευνας.

Το *Λαογραφικό Αρχείο*, όπως άλλωστε και η *Υπηρεσία του Ιστορικού Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας*, η *Εθνική Μουσική Συλλογή* (ιδρύθηκε το 1914) και άλλες υπηρεσίες υπάγεται, όπως ήδη αναφέραμε, στη δικαιοδοσία της Ακαδημίας Αθηνών. Σύμφωνα με τους σκοπούς της Ακαδημίας τίθεται ως «εθνική ανάγκη εκ των μεγίστων, όπως φωτίζει και χειραγωγή τας δημοσίας υπηρεσίας, μελετά και κανονίζει τα της εθνικής ημών γλώσσας (...) συλλέγει, σπουδάζει τα ήθη και τα έθιμα, τας διαλέκτους και τον γλωσσικόν θησαυρόν, τας παροιμίας, τους μύθους και τας παραδόσεις, την δημόδη μουσικήν και ποίησιν και καθόλου τα του βίου και της λαογραφίας του ελληνικού λαού, σφουρηλατή νέα όπλα ασφαλείας, ακμής και δόξης του Κράτους, ενθαρρύνει και ζωογονεί τας πνευματικάς αρετάς του έθνους, δημιουργή και αναδεικνύει ακμαίαν και σελαγίζουσαν την νεωτέραν ελληνικήν επιστήμην και εν γένει εξυπηρετεί και προάγει τα μεγάλα ηθικά και υλικά συμφέροντα του τόπου» (βλ. Κ.Ε.Ε.Α. 2001: 4). Ο λαϊκός πολιτισμός λοιπόν διαφυλάσσει – σύμφωνα με την Ακαδημία τουλάχιστον – την αδιαίρετη ουσία της ελληνικής φυλής και η μελέτη του αποσκοπεί στην ανάδειξη και την προβολή της στην κοινωνία και στην παράλληλη θεμελίωση της δόξας του κράτους.

Στο *Λαογραφικό Αρχείο* ενσωματώθηκε το *Μουσικό Τμήμα*, στο οποίο έχει συγχωνευθεί από το 1927 η *Εθνική Μουσική Συλλογή*, ιδρυμένη το 1914 (νόμος 432) με σκοπό τη διάσωση και περισυλλογή των τραγουδιών, των χορών και των μουσικών οργάνων του ελληνικού λαού. Το αρχείο διαθέτει σήμερα μεγάλο αριθμό ταινιών και κασετών, με μουσικές κυρίως καταγραφές (30.000), το οποίο αντιγράφεται σε ψηφιακή μορφή στο ειδικά διαμορφωμένο στούντιο του Κέντρου στο πλαίσιο προγράμματος εκσυγχρονισμού του. Μελλοντικός στόχος του Κ.Ε.Ε.Α. είναι η εφαρμογή μιας νέας μεθόδου, που θα ενοποιεί λειτουργικά, σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων, τα κείμενα των τραγουδιών με το μέλος και την κίνησή τους (η παλαιότερη πρακτική ταξινόμησης του Κ.Ε.Ε.Α. ήταν η διατήρηση χωριστών αρχείων που διαχώριζαν τη μουσική από το λόγο), με σκοπό την ανάδειξη του κοινωνικού πλαισίου της παραγωγής τους. Ενδιαφέρον υλικό επίσης παρουσιάζει το *Κινηματογραφικό Αρχείο* θεμάτων του λαϊκού πολιτισμού που ιδρύθηκε το 1962 και διαθέτει 82 κινηματογραφησείς λαογραφικών θεμάτων σε ταινίες των 16 m.m. μήκους 8.500 περίπου μέτρων, το οποίο εμπλουτίζεται σήμερα με εθνογραφικές ταινίες video.

Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Ένα από τα σημαντικότερα λαογραφικά αρχεία με εξειδικευμένο ερευνητικό προσανατολισμό στον πολιτισμό του Μικρασιατικού Ελληνισμού είναι το *Αρχείο της Μικρασιατικής Λαογραφίας* που ίδρυσαν το 1930 η Μέλπω Λογοθέτη – Μερλιέ και ο Octave Merlier. Το αρχικό ενδιαφέρον του *Αρχείου* εστιαζόταν στα τραγούδια και τη μουσική των προσφύγων της Μ. Ασίας και της Θράκης διευρύνθηκε σταδιακά στη γενικότερη περισυλλογή των ιστορικών, παραδοσιακών και πρόσφατων βιωμάτων του προσφυγικού κόσμου και με τη χρήση της βιογραφικής μεθόδου και στα σχετικά επιστημονικά δημοσιεύματα στους τομείς της γεωγραφίας, της ιστορίας, της γλωσσολογίας και της λαογραφίας, που σκοπό είχαν να δώσουν μια ολοκληρωμένη «εθνογραφία» (Λουκάτος, 1982: 555 – 557). Το Αρχείο εξελίχθηκε από το 1949 έως σήμερα στο *Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών* (Κ.Μ.Σ.) και το υλικό του δεν έχει προκύψει από καταγραφές ερασιτεχνών εκπαιδευτικών, αλλά κυρίως από επιτόπιες έρευνες του επιστημονικού προσωπικού του. Διευθυντής του Κ.Μ.Σ. έως το 1961 ήταν ο διευθυντής του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών Octave Merlier, ο οποίος φρόντιζε για τη γενναία οικονομική υποστήριξη του. Από το 1962 (που ο Merlier απεχώρησε και έγινε καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Aix – en – Provence) το Ελληνικό Κράτος ανέλαβε το Κέντρο και το αναγνώρισε Ίδρυμα Ιδιωτικού Δικαίου¹⁰.

Λαογραφικά αρχεία Πανεπιστημιακών Ιδρυμάτων

Εκτός από το Κ.Ε.Ε.Α. υπάρχουν και τα λαογραφικά αρχεία που δημιουργήθηκαν στις Φιλοσοφικές Σχολές της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης και των Ιωαννίνων, καθώς και σε ορισμένες Παιδαγωγικές Ακαδημίες και από τη δεκαετία του 1990 σε κάποια νεοσύστατα πανεπιστημιακά Παιδαγωγικά Τμήματα Δημοτικής Εκπαίδευσης (Αθήνας, Κομοτηνής, Ρόδου, Θεσσαλίας, Ιωαννίνων, Δ. Μακεδονίας, Πελοποννήσου) από επιτόπιες καταγραφές φαινομένων του λαϊκού πολιτισμού από τους φοιτητές με την ανάθεση εργασίας από τους πανεπιστημιακούς λαογράφους. Ποιο είναι το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της συγκρότησης των λαογραφικών αρχείων των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων; Θα πρέπει αμέσως να πω ότι για το ερώτημα αυτό απαιτείται εκτεταμένη επιτόπια έρευνα στα αρχεία των Φιλοσοφικών σχολών, αλλά και των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των πανεπιστημιακών Παιδαγωγικών Τμημάτων όπου δίδαχθηκε κατά καιρούς η λαογραφία. Πάντως φαίνεται ότι, για μακρό χρονικό διάστημα, το αρχικό σχεδιάγραμμα καταχώρησης της λαογραφικής ύλης του Νικολάου Πολίτη αποτέλεσε το πρότυπο για τη δημιουργία τόσο των αναλυτικών ερωτηματολογίων του Κ.Ε.Ε.Α.¹¹, όσο και των *Οδηγιών* του καθηγητή Λαογραφίας στη Φιλοσοφική Σχο-

λή του Πανεπιστημίου Αθηνών Γεωργίου Σπυριδάκη. Με βάση τις *Οδηγίες* του Σπυριδάκη και τις επιτόπιες έρευνες των φοιτητών, κυρίως στους τόπους καταγωγής τους, δημιουργήθηκε το *Λαογραφικό Αρχείο* του Σπουδαστηρίου της Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η αρχή της οργάνωσής του έγινε το Μάιο του 1966 και έως το 1986 είχαν συγκεντρωθεί 3650 χειρόγραφα, τα οποία καλύπτουν όλους τους τομείς του παραδοσιακού βίου που, σύμφωνα με το σχεδιάγραμμα του Σπυριδάκη (1962: 73 – 147), ταξινομείται σε υλικό – φυσικό βίο, κοινωνικό και πνευματικό. Ο υλικός βίος περιλαμβάνει την κατοικία, το ένδυμα, την υπόδηση, την κόμμωση και τον καλλωπισμό, την τροφή, τους «επαγγελματικούς βίους»: γεωργία, αμπελοργία, ελαιοκομία, έθιμα των γεωργών (συνεργασία, αλληλοβοήθεια, αγοραπωλησίες), φυτικός κόσμος, ποιμενική ζωή, μελισσοκομία, κυνήγι, αλιεία, ζωικός κόσμος και τη βιοτεχνία: υφαντική, βαφική, πλεκτική και κεντητική, ξυλοτεχνία και ξυλογλυπτική, κεραμική, μεταλλουργία, κ.λπ. Ο κοινωνικός βίος αναφέρεται σε πρακτικές και έθιμα του κύκλου της ζωής – γέννηση και βάπτισμα, παιδική ζωή, γάμος, θάνατος - και στην κοινωνική οργάνωση της κοινότητας, της οικογένειας, στις πρακτικές συνεργασίας και αλληλοβοήθειας σε ατομικές εργασίες και κοινοτικές υποθέσεις, στις συντεχνίες και τα επαγγελματικά σωματεία, στο εθιμικό, ενοχικό, εμπράγατο, οικογενειακό, κληρονομικό, εμπορικό, ποινικό δίκαιο, στη δικονομία και τέλος σε μια ενότητα που περιλαμβάνει τις αντιλήψεις και τις πρακτικές όσον αφορά τους χαιρετισμούς, τις προποσείς, τις ευχές και τις αποτροπές, τις κατάρτες και τους αφορισμούς, τους όρκους, τις βλασφημίες και τις ύβρεις. Τέλος ο πνευματικός βίος περιλαμβάνει τη μελέτη της λαϊκής πίστης και λατρείας, μαγικές αντιλήψεις και πρακτικές, την αστρολογία και λαϊκή μετεωρολογία, τη λαϊκή ιατρική, και τα είδη της προφορικής παράδοσης (τραγούδια – προτείνεται η συνεξέτασή τους με τη μουσική και τους χορούς – μύθοι, παραμύθια, ευτράπελες διηγήσεις και ανέκδοτα, παραδόσεις, αινίγματα, λογοπαίγνια, αριθμητικά προβλήματα, γλωσσοδέτες). Παρατηρούμε ότι μέσα στην ερευνητική πρόθεση της λαογραφίας ήταν και η μελέτη των παραδοσιακών κοινωνικών δομών της οικογένειας και της κοινότητας (Μερακλής, 1999: 27 – 29, 2004: 36 – 37. Νιτσιάκος, 2004: 270 – 271), αλλά οι ερασιτέχνες συλλογείς, που έκαναν τελικά την επιτόπια έρευνα, ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις τελετουργίες και την προφορική παράδοση. Εξάλλου, οι παλαιότεροι πανεπιστημιακοί λαογράφοι δεν έκαναν οι ίδιοι επιτόπια έρευνα, με εξαίρεση το Γεώργιο Μέγα που μελέτησε τη λαϊκή αρχιτεκτονική μέσα στο κοινωνικό – λειτουργικό της πλαίσιο¹².

Σύμφωνα με τις *Οδηγίες* του Σπυριδάκη το θέμα που εξετάζει ο συλλογέας το καταγράφει κατά το δυνατόν επακριβώς, όπως το αφηγείται ή το περιγράφει ο πληροφορητής, χωρίς μεταβολές στο γλωσσικό ιδίωμα. Για πληρέστερη διευκρίνιση επιτάσσονται γλωσσάρια με άφθονη γλωσσική ύλη. Αυτή η εμμονή της λαογραφίας στην

πιστή καταγραφή των τοπικών ιδιωμάτων έχει παράγει ένα γλωσσικό πραγματολογικό υλικό πολύτιμο για μια κριτική κοινωνιογλωσσολογική μελέτη, που θα ενδιαφέρεται για την εξέλιξη των τοπικών γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων σε σχέση με τη διαμόρφωση και της επίσημης γλώσσας του κράτους και των λογίων, αλλά και για το κοινωνικό και ιστορικό συμπεριέχον (context) που διαμορφώνεται μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης διαφόρων τοπικών ή εθνοτικών ομάδων.

Η περιγραφή είναι κατά το δυνατόν πυκνή και λεπτομερειακή και συνοδεύεται από φωτογραφικό υλικό, σχεδιαγράμματα, χάρτες, ενσωματωμένα έγγραφα (πωλητήρια, προικοσύμφωνα κ.λπ.), δείγματα υφαντικής, κεντητικής, πλεκτικής, είδη φυτών, βοτάνων με θεραπευτική χρήση και μαγική σημασία. Οι φοιτητές κατευθύνονται από τους πανεπιστημιακούς να συγκεντρώνουν το υλικό που αναφέρεται κυρίως στο παρελθόν πριν το Β' παγκόσμιο πόλεμο, που θεωρείται συμβατικά το ορόσημο ανάμεσα στο παραδοσιακό και το σύγχρονο πολιτισμό, χωρίς ωστόσο να περιορίζονται τα χρονικά όρια, για να υπάρχει η δυνατότητα να παρακολουθήσει κανείς τα νέα πολιτισμικά στοιχεία που εμφανίζονται, αλλά και αυτά που μετασχηματίζονται και αλλάζουν μορφή ή περιεχόμενο (Μηλίγκου – Μαρκαντώνη, 1987: 539-550).

Για τον έλεγχο της αξιοπιστίας και εγκυρότητας των χειρογράφων οι φοιτητές - συλλογείς παροτρύνονται να καταρτίζουν συλλογές από περιοχές για τις οποίες υπάρχει ήδη υλικό, προκειμένου να διασταυρώνονται οι μαρτυρίες. Μετά από κάθε θέμα αναγράφεται το ονοματεπώνυμο του πληροφορητή και στο τέλος παρατίθενται τα πλήρη στοιχεία του, πληροφορίες για τον τόπο, τον τρόπο και το πρόσωπο από το οποίο πληροφορήθηκε το σχετικό έθιμο, τη δοξασία, το παραμύθι, κ.λπ., η βιωματική επάρκεια του πληροφορητή. Μάλιστα από το παν. έτος 1967 – 1968 πολλά από τα απλά βιογραφικά σημειώματα των πληροφορητών επεκτείνονται σε εκτενέστερες βιογραφίες, εφόσον το δέχονται οι ίδιοι, οι οποίες ερμηνεύουν και διαφατίζουν την ανώνυμη συλλογική μνήμη και πρακτική της κοινότητας με την ατομική πρόσληψη και εμπειρία του μεμονωμένου προσώπου – πληροφορητή. Οι χειρόγραφες συλλογές κλείνουν με αναλυτικό πίνακα περιεχομένων, ειδολογικά καταταγμένο. Τέλος τα χειρόγραφα, αφού βιβλιοδετηθούν και πάρουν τον αύξοντα αριθμό τους, καταγράφονται σε κτηματολόγιο και αποδελτιώνονται κατά τον τόπο προέλευσης, το νομό, το ευρύτερο διαμέρισμα και κατά συλλογέα. Με τον τρόπο αυτό γίνεται εύχρηστο στους ερευνητές το υλικό κατά γεωγραφικές περιοχές (Μηλίγκου – Μαρκαντώνη, ό.π.).

Ο Μερακλής (1999: 91-107) μελέτησε πενήντα συλλογές από ένα παλαιότερο λαογραφικό αρχείο, εκείνο του Γεωργίου Μέγα, ο οποίος ανέθετε τον καταρτισμό λαογραφικών συλλογών σε πρωτοετείς και τριτοετείς φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν. Αθηνών, καθώς και σε μετεκπαιδευμένους δασκάλους, στη περίοδο 1956 – 1964. Παρατηρεί ότι οι συλλογείς πολύ σπάνια θεωρητικολογούν, εντούτοις η ίδια η

εκλογή του υλικού που ήταν προσωπική τους επιλογή, η γλώσσα και ο τρόπος παρουσίασής του φανερώνει θέσεις και στάσεις, μια συγκεκριμένη ιδεολογία. Χαρακτηρίζει αυτές τις συλλογές ως οιονεί *εγχειρίδια τελετουργίας* (Μερακλής, ό.π.: 103), αφού οι περισσότεροι συλλογείς επιλέγουν να περιγράψουν το τελετουργικό μέρος από τα έθιμα του γάμου προπάντων (κατά δεύτερο λόγο της γέννησης και του θανάτου), καθώς και τα έθιμα που σχετίζονται με τις μεγάλες γιορτές των Χριστουγέννων, της Αποκριάς και του Πάσχα –σπανιότερα γίνεται προσπάθεια για την παρακολούθηση ολόκληρου του ενιαίου κύκλου. Οι τελετουργίες ερμηνεύονται αποκλειστικά ως παραστατικές εκφράσεις ιδεών που απορρέουν από έναν τρόπο σκέψης μαγικών αναλογιών που σκοπό είχαν την εξασφάλιση προληπτικά της αίσιας έκβασης των δράσεων και των ενεργειών, προσέγγιση που προσδίδει στις συλλογές έναν αίσιο ιστορικό χαρακτήρα. Έτσι, ενώ δηλώνεται από τους συλλογείς ο τόπος και ο χρόνος της έρευνας, η ταυτότητα των πληροφορητών, οι ημερομηνίες και οι χρονολογίες των γεγονότων, εντούτοις ο τρόπος επιλογής και παρουσίασης του υλικού δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει την ιδιαίτερη ταυτότητα των αναφερόμενων τόπων. Η προσέγγιση είναι και εθνοκεντρική, αφού στοιχειοθετείται η γενική τους όψη, αυτή που είναι όμοια (παρά τις επιφανειακές διαφορές) με την όψη άλλων τόπων, έστω και πολύ ή πάρα πολύ απομακρυσμένων και πάντως διαφορετικών από τον τόπο τους (ό.π.: 99). Ο συλλογείς, που είναι από τη Β. Ελλάδα, χαρακτηρίζονται από ένα πατριωτισμό που δεν εκφράζεται μέσα από πολεμικές και πολιτικές δράσεις, αλλά με την ιεροποίηση της παραδοσιακής ζωής που συχνά συνοδεύεται από τα επίθετα «αμόλυντη», «ανέπαφη», «αγνή», «άσπιλη» και από την έκφραση της θλίψης που προξενεί στους συλλογείς η σταδιακή εξαφάνισή της από το σύγχρονο πολιτισμό. Η προτίμηση των συλλογέων στην τελετουργία οφείλεται και στο ότι αποτελεί το πιο ορατό και θεαματικό και για το λόγο αυτό εμβληματικό εν πολλοίς στοιχείο της ταυτότητας ενός τόπου και σ' αυτό το σημείο, επισημαίνει ο Μερακλής, ελλοχεύει ο κίνδυνος να προσλάβουν οι τελετουργίες ένα μυστικιστικό χαρακτήρα. Παρόλα αυτά η αυτονομημένη από τις κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους τελετουργία των παραδοσιακών αγροτικών κοινοτήτων περιείχε σε σημαντικό βαθμό τις διαστάσεις αυτές εξαιτίας των ιστορικών συνθηκών και των προκαπιταλιστικών μορφών που προσδιόριζαν τις λειτουργίες των παραδοσιακών κοινοτήτων μέχρι περίπου το Β' παγκόσμιο πόλεμο (ό.π.: 104-105).

Οι συλλογείς κατευθύνονται από τα γενικά ταξινομητικά συστήματα της ακαδημαϊκής λαογραφίας και ως ένα σημείο από τα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα των καθηγητών, (π.χ. ο Μέγας τους ενθάρρυνε να καταγράφουν παραμύθια γιατί ήθελε να εμπλουτίσει τον παραμυθιακό κατάλογο που ετοίμαζε επί χρόνια), χωρίς όμως οι παροτρύνσεις τους να είναι δεσμευτικές για το συλλογέα, αφού η τελική επιλογή του υλικού ανήκε σε εκείνον. Η ελλιπής έως και ανύπαρκτη –σε παλαιότερους ιδίως συλλογείς–

θεωρητική κατάρτιση¹³ αναδεικνύει ιδεολογικές τάσεις και στάσεις των συλλογέων σχετικά με το πώς προσλαμβάνουν την τοπική τους ταυτότητα, ποια στοιχεία της και πώς επιλέγουν να παρουσιάσουν στον καθηγητή τους στο πανεπιστήμιο, που εκπροσωπεί το συμβολικό κεφάλαιο. Επιπλέον οι συλλογείς μιλούν για τον τόπο τους με τον οποίο συνδέονται βιωματικά και εμπειρικά, και αυτή η σχέση έχει, ίσως, πολύ περισσότερο να μας πει για τους ανθρώπους από μια δήθεν αντικειμενική αποστασιοποιημένη θεώρηση. Και αυτή η συζήτηση απασχολεί πλέον και την ανθρωπολογία οικολογική (Γκέφου – Μαδιανού, 1998: 365 - 435).

Ερμηνευτική ανάλυση της ανταπόκρισης των εκπαιδευτικών στην καταγραφή της λαϊκής παράδοσης

Οι προσκλήσεις των πανεπιστημιακών λαογράφων βρήκαν από την αρχή θερμή ανταπόκριση από τους εκπαιδευτικούς και κυρίως από δασκάλους. Το μεγαλύτερο μέρος του λαογραφικού υλικού που δημοσιεύεται στα «Σύμμικτα» του *Δελτίου της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας* υπογράφεται από δημοδιδασκάλους, σχολάρχες, γυμνασιάρχες, επιθεωρητές των δημοτικών σχολείων, καθηγητές, εφόρους αρχαιοτήτων, τελειόφοιτους της φιλολογίας.

Η προσωπογραφία των δασκάλων – συλλογέων είναι πολύ μεγάλη. Οι περισσότεροι δάσκαλοι πραγματοποίησαν επιτόπια έρευνα στο τόπο της ιδιαίτερης καταγωγής τους. Μια διάσταση, που δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο εκτεταμένης ανάλυσης, είναι η ενασχόληση των αριστερών εκπαιδευτικών με τη λαογραφία. Ο Μερακλής (2004: 157) επισημαίνει ότι στα χρόνια της γερμανικής Κατοχής και της Αντίστασης, αλλά και του Εμφυλίου, σημαντικοί εξωπανεπιστημιακοί λαογράφοι, όπως ο Δημήτριος Λουκόπουλος, ο Κίτσος Μακρής, η Μαρία Λιουδάκη, ο Κώστας Καραπατάκης βρέθηκαν αντιμέτωποι προς το καθεστώς και υπέστησαν διώξεις. Η Λιουδάκη ανέλαβε το Σεπτέμβριο του 1937 υπηρεσία ως επίκουρος ταξινόμος στο Λαογραφικό Αρχείο, ύστερα από θετική εισήγηση του Γεωργίου Μέγα, διευθυντή τότε του Αρχείου. Στα τρία χρόνια που εργάστηκε στο Αρχείο ασχολήθηκε με τη συλλογή λαογραφικού υλικού και με την αποδελτίωση και ταξινόμηση των χειρογράφων, αφήνοντας ένα ανέκδοτο υλικό 10.000 σελίδων. Από το Αρχείο απομακρύνθηκε εξαιτίας των αριστερών της φρονημάτων και, παρ' όλες τις επανειλημμένες προσπάθειες του Μέγα να την επαναφέρει (υπερβαίνοντας την ιδεολογική αντίθεσή του), αυτό δεν επιτεύχθηκε για πολιτικούς λόγους. Ο Καραπατάκης σε συνέντευξή του αναφέρει ότι συγκέντρωσε το μεγαλύτερο μέρος του υλικού του ως πολιτικός πρόσφυγας στην εξορία: «Ύστερα, το 1947, με απέλυσαν απ' την υπηρεσία και πήγα εξορία· δεκατέσσερα χρόνια. Εκεί πέρα είχα στα χέρια μου όλη την Ελλάδα γιατί οι εξόριστοι ήταν απ'

όλα τα μέρη. Σε διάφορα μέρη· και Μακρόνησο, κι Αη Στράτη και Λήμνο. Εκεί μά-
ζευα το υλικό» (Πασχαλίδου, 2004: 188).

Ο εθνοκεντρικός, ενοποιητικός λόγος της λαογραφίας χρησιμοποιείται για πολι-
τικούς σκοπούς, τόσο από ακροδεξιά καθεστώτα όσο και από αριστερά κινήματα.
Έτσι, την περίοδο του μεσοπολέμου στη Γαλλία, η λαογραφία βρίσκει απήχηση από
δύο διαδοχικές και πολιτικά αντίθετες συγκυρίες της γαλλικής ιστορίας: από το *Λαι-
κό Μέτωπο της Αριστεράς* (τότε ιδρύθηκε το Musée national des Arts et Traditions
populaires και παρουσιάστηκε ένα πρόγραμμα λαογραφικής εκλαΐκευσης) και από
το φιλοναζιστικό καθεστώς που εγκαταστάθηκε στη γαλλική πόλη Vichy, από τον
Ιούλιο 1940 έως τον Αύγουστο 1944, υπό τον στρατάρχη Πεταίν. Ο Πεταίν εξήγγειλε
«εθνική επανάσταση» που τη θεμελιώνει ιδεολογικά στο σύνθημα «εργασία, οικογέν-
εια, πατρίδα», την ίδια στιγμή που η Γαλλία βρισκόταν κάτω από τη ναζιστική Κατο-
χή (Μερακλής, 2004: 29,166). Ο Χίτλερ δόξαζε τη εθνικιστική λαογραφία, αλλά οδή-
γησε τους προοδευτικούς Γερμανούς λαογράφους, όπως τον Adolf Spamer και τον
Will – Erich Peuckert – που το 1931 είχε εκδώσει τον πρώτο τόμο της *Λαογραφίας του
προλεταριάτου*¹⁴ – στην εθελούσια σιωπή. Από την άλλη πλευρά ο Φράνκο θεωρούσε
τη λαογραφία πολύ επικίνδυνη και την ταύτιζε με το σοσιαλισμό και τον αναρχισμό,
γιατί ενίσχυε τα εθνικιστικά αισθήματα και τις αυτονομιστικές κινήσεις στις περιο-
χές των Βάσκων, της Καταλωνίας και της Γαλικίας, που είχαν αντικρατικό χαρακτή-
ρα (Μερακλής, ό.π.: 81). Ωστόσο ο λόγος της αριστεράς (discourse) συναντά τη λαο-
γραφία και στην κριτική που ασκεί η δεύτερη για την αλλοτρίωση της κοινωνίας και
του ανθρώπου από την κυριαρχία του βιομηχανικού, καπιταλιστικού τρόπου ζωής
που, με την ενίσχυση των ατομοκεντρικών προτύπων, επέφερε ρήξεις στις συλλογι-
κές κοινωνικές πρακτικές. Και αυτή η ιδεολογική συμπόρευση ωθεί πολλούς αριστε-
ρούς εκπαιδευτικούς στη λαογραφική έρευνα.

Αλλά πώς μπορούμε να καταλάβουμε αυτή τη θερμή και συνεχιζόμενη ανταπό-
κριση φοιτητών και εκπαιδευτικών στην καταγραφή της λαϊκής παράδοσης; Το πιο
βασικό ίσως στοιχείο πιστεύω ότι είναι ότι ασχολούνταν με τη δική τους παράδοση,
με ένα κομμάτι του εαυτού τους, της οικογένειάς τους, της κοινότητάς τους, η οποία,
όπως τους έλεγαν οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι, έμοιαζε με εκείνη των ένδοξων
προγόνων της αρχαιότητας. Η ερμηνεία των δασκάλων του οικείου τους πολιτισμού
αντανακλά και τις υπό διαμόρφωση από την κρατούσα εθνική ιδεολογία αναπαρα-
στάσεις της τοπικής ταυτότητας, οι οποίες επηρέαζαν και την επιλογή των θεμάτων.
Το υλικό που παρήγαγαν μας μιλάει και για τον τρόπο με τον οποίο κατανοούσαν και
πρόβαλλαν την κουλτούρα του τόπου τους οι εγγράμματοι ερασιτέχνες συλλογείς. Σε
αυτό το πλαίσιο μπορεί να κατανοηθεί ο συναισθηματισμός των ερασιτεχνών συλλο-
γέων, οι ρομαντικές εξιδανικεύσεις του τόπου τους και του παρελθόντος και η τάση

τους να αποσιωπούν κοινωνικές δράσεις, συνήθειες και νοοτροπίες που έκριναν είτε
ότι δεν άξιζαν να καταγραφούν είτε ότι μείωναν την εικόνα του τόπου τους (Μερα-
κλής, 1990: 18), π.χ. σατυρικά βωμολοχικά τραγούδια της αποκριάς, που δεν ανταπο-
κρίνονταν στην αγνή και ιερή εικόνα της πατρίδας. Από την άλλη πλευρά όμως οι
ερασιτέχνες συλλογείς ήταν συνήθως μέλη της κοινότητας που μελετούσαν και επο-
μένως είχαν το πλεονέκτημα της βιωματικής γνώσης του τόπου¹⁵, την οποία δε διέθε-
ταν οι πανεπιστημιακοί καθηγητές Λαογραφίας, οι οποίοι ήταν επιστήμονες της «πο-
λυθρόνας». Η Κυριακίδου – Νέστορος (1978: 197-8, σημ.11) μεταφράζει έτσι τον όρο
armchair anthropologist, που σήμαινε, στην ιστορία της εθνολογίας, τον ανθρωπολόγο
που έκανε την έρευνά του από την πολυθρόνα του γραφείου του με βάση τις δημοσι-
ευμένες πληροφορίες για τους λεγόμενους «πρωτόγονους λαούς». Το μεγάλο βήμα
στην ιστορία της εθνολογίας έγινε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν οι ίδιοι οι ερευνητές
έκαναν την έρευνά τους «επί του πεδίου». Στην ελληνική λαογραφία η επιτόπια
έρευνα έχει καθιερωθεί ως η βασική μέθοδος μελέτης των κοινωνικών ομάδων από
τη μεταπολιτευτική γενιά των λαογράφων (Βασίλη Νιτσιάκο, Ευάγγελο Αυδίκο,
Κωνσταντίνα Μπάδα, Βασιλική Ρόκου, Ευαγγελή Ντάτση, Μανόλη Βαρβούνη, Μα-
ρίνα Βρέλλη – Ζάχου, Άννα Λυδάκη, Μάνια Καπλάνογλου, Δημήτρη Ράπτη, Ρέα
Κακάμπουρα και πολλούς άλλους (βλ. ενδεικτικά, Βαρβούνης 1994. Λυδάκη 2001).

Η κοινωνική προέλευση των δασκάλων από τα αγροτικά στρώματα τεκμηριώνε-
ται και από σχετικές ποσοτικές κοινωνικές έρευνες. Ο Πυργιωτάκης (1979) συμπε-
ραίνει ότι το σύνολο σχεδόν των δασκάλων προέρχεται από τα χαμηλότερα κοινωνι-
κά στρώματα και αναφέρει ότι το επάγγελμα του δασκάλου τροφοδοτείται από νέ-
ους και νέες της επαρχίας και ότι περισσότεροι από τα 2/3 των δασκάλων, κατάγο-
νται από αγροτικές περιοχές (1982: 5-29). Η προέλευση των δασκάλων από τον
αγροτικό χώρο φαίνεται να ενισχύθηκε και από την εκπαιδευτική πολιτική των ελλη-
νικών κυβερνήσεων, η οποία προώθησε την ίδρυση Παιδαγωγικών Ακαδημιών διε-
τούς φοίτησης σε πολλά αστικά κέντρα της επαρχίας. Οι βραχυχρόνιες σπουδές στις
Παιδαγωγικές Ακαδημίες της επαρχίας καθιστούσαν εφικτή τη φοίτηση σε αυτές νέ-
ων από τις κοντινές επαρχίες.

Οι περισσότεροι συλλογείς ερευνούν, όπως αναφέραμε, τον τόπο καταγωγής
τους, τον οποίο γνωρίζουν από μέσα, βιωματικά. Έτσι γνωρίζουν ποιοι είναι οι κα-
λοί και πρόθυμοι πληροφορητές για το κάθε θέμα, τους οποίους έχουν τη δυνατότητα
να ελέγξουν και να συμπληρώσουν τα κενά τους με τις προσωπικές τους εμπειρίες
και γνώσεις. Εξάλλου ο δάσκαλος εκπροσωπούσε ένα είδος «συμβολικού κεφαλαί-
ου» στις εν πολλοίς αγράμματες τοπικές παραδοσιακές κοινωνίες. Ήταν αποδεκτός
από τα μέλη της κοινότητας και η ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων και συναισθη-
ματικών δεσμών διευκόλυνε την αυθόρμητη έκφραση των συντοπιτών του και έλυνε

τη γλώσσα τους, ακόμα και σε κοινωνικές πρακτικές, όπως ήταν τα ξόρκια (επωδές) για την αντιμετώπιση ασθενειών ή για την πρόκληση αγάπης, που ο μυστικός τρόπος μετάδοσής τους, προκειμένου να μη χαθεί, όπως πίστευαν, η μαγική τους δύναμη, θα λειτουργούσε ως τροχοπέδη για την αποκάλυψή του σε ένα ξένο ερευνητή. Εξάλλου και η ανθρωπολογία οίκοι, που ανθεί τις τελευταίες δεκαετίες, έχει επισημάνει την ευκολότερη πρόσβαση του ερευνητή που συνδέεται με κάποια μορφή εντοπιότητας με τον υπό μελέτη τόπο στην απόκτηση της εντόπιας γνώσης μέσα από την πολιτισμική εγγύτητα, από την ενεργητική χρήση της γλώσσας, από την ευκολία αναγνώρισης των πολιτισμικών προτύπων ακόμα και όταν αυτά εμφανίζονται με τρόπο συγκαλυμμένο και περίπλοκο ή των συναισθηματικών και ψυχολογικών διαστάσεων της συμπεριφοράς, οι οποίες δύσκολα γίνονται κατανοητές από κάποιο ξένο πολιτισμικά μελετητή (Γκέφου-Μαδιανού, 1998: 389-393)

Η σύγχρονη μεταμοντέρνα εθνογραφική πρακτική έχει αμφισβητήσει την αντικειμενικότητα της κλασικής εθνογραφίας, η οποία πολλές φορές έχει την έπαρση της αυθεντίας του επιστημονικού λόγου, που μόνος αυτός μπορεί να εξηγεί το τι κάνουν οι άνθρωποι και το γιατί το κάνουν, και προωθεί μια εθνογραφία που, στις Η.Π.Α. τουλάχιστον, είναι πολύ κοντά στη λαογραφία. Μία εθνογραφία δηλαδή που δίνει το λόγο στους ίδιους τους ιθαγενείς, με τον εθνογράφο να είναι απλώς ένας διαμεσολαβητής, που σε τελική ανάλυση απλώς μεταφράζει και δημοσιεύει κείμενα (με δεδομένο ότι ο πολιτισμός αντιμετωπίζεται ως κείμενο). Ο Whorf (1952: 5) είχε ήδη από τη δεκαετία του 1950 αμφισβητήσει τη δυνατότητα μιας «αντικειμενικής» εθνογραφίας, αφού και αυτή η διαδικασία της επιτόπιας έρευνας και της συλλογής στοιχείων επηρεάζεται από την κουλτούρα του ανθρωπολόγου, που είναι κατά κανόνα η δυτική ηγεμονική κουλτούρα. Αφού τελικά κάθε πολιτισμική προσέγγιση είναι διαμεσολαβημένη και σχετικιστική, είναι δηλαδή προσέγγιση «από ορισμένη θέση», τόσο του λαογράφου - συλλογέα εν προκειμένω, όσο και των συντοπιτών - πληροφορητών του και διαμορφώνεται από την επικοινωνιακή σχέση που δημιουργείται ανάμεσά τους κατά τη διάρκεια όχι μόνο της έρευνας αλλά, στην περίπτωση πολλών δασκάλων, και μιας ολόκληρης ζωής, η λαογραφική καταγραφή αντανακλά αυτή τη σχέση και τα νοήματά της που έχουν έντονα διυποκειμενικό χαρακτήρα¹⁶.

Από την άλλη πλευρά βέβαια υπήρχε και ο πολιτικός εξαναγκασμός των δασκάλων να ασχοληθούν με την καταγραφή του τοπικού πολιτισμού. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η συλλογή λαογραφικού υλικού επιβλήθηκε ως επιπλέον υποχρέωση στους δασκάλους, κατά την περίοδο που ουσιαστικά διαμορφωνόταν το επάγγελμά τους. Οι δημοδιδάσκαλοι (δάσκαλοι του δήμου) βρίσκονταν «σε απόλυτη εξάρτηση από μια υποτυπώδη και σαθρή πολλές φορές τοπική αυτοδιοίκηση (νομάρχης - δήμαρχος), ή σε ευτελή εξάρτηση από κομματάρχες. Σημαντική κατόπιν και η εξάρτηση από τη

σχολική διοίκηση, με άμεσα πρόσωπα αναφοράς τον διευθυντή του σχολείου και τον εντεταλμένο της κεντρικής εξουσίας επιθεωρητή, ο οποίος αναλάμβανε και την υλοποίηση των εγκυκλίων. Η μονιμοποίηση των δασκάλων το 1929 και η ένταξή τους στους δημόσιους υπαλλήλους, τους απάλλαξε από την πολυπρόσωπη αυτή ιεραρχία που είχε τη δικαιοδοσία να επιβάλει ποινές, ακόμα και την απόλυση. Έτσι, φαίνεται ότι, σε κάποιες περιπτώσεις τουλάχιστον, η συλλογή του λαογραφικού υλικού ήταν αναγκαστική για τους δασκάλους και την επέβαλλαν οι γενικοί επιθεωρητές και οι επιθεωρητές δημοτικών σχολείων. Υπάρχει μάλιστα εγκύκλιος, η οποία προσδιορίζει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της συλλογής: «... Τας μονογραφίας αυτάς θα τας στείλετε μέχρι του Δεκεμβρίου εις τον κ. Επιθεωρητήν της Δημοτικής Εκπαιδείσεως. Υποχρεωτικώς» (Πασχαλίδου, 2004: 143, η έμφαση στο πρωτότυπο).

Ωστόσο η εντυπωσιακή ανταπόκριση των δασκάλων στο κάλεσμα των πανεπιστημιακών λαογράφων ερμηνεύεται περισσότερο από τη βαθιά συναισθηματική και βιοματική σχέση των συλλογέων με το γενέθλιο τόπο και την προβολή του σε ανθρώπους που έφεραν το συμβολικό κύρος, εφόσον συνεχίζεται με αμείωτο ζήλο και μετά το 1929, που πέτυχαν την πολυπόθητη μονιμοποίησή τους στο Δημόσιο. Με την ανάδειξη επιλεκτικών πολιτισμικών στοιχείων του τόπου τους θα ξυπνούσαν το θαυμασμό πανεπιστημιακών δασκάλων, λογίων και ανώτερων εκπροσώπων του διδαστικού επαγγέλματος για τον τόπο και επομένως και για το δάσκαλο - συλλογέα. Το ατομικό και κοινωνικό γόητρο του δασκάλου αυξανόταν με τη δυνατότητα που αποκτούσε να συνομιλήσει ή να αλληλογραφήσει με πανεπιστημιακούς λαογράφους και λογίους, οι οποίοι ανέμεναν με ενδιαφέρον το υλικό του και κάποιες φορές το χαρακτήριζαν και πολύτιμο για τις μελέτες τους. Η λαογραφική ενασχόληση προσέδιδε κύρος και ευκαιρία διάκρισης ανάμεσα στους συναδέλφους, εφόσον δινόταν η ευκαιρία σ' όσους το επιθυμούσαν να ασχοληθούν πιο συστηματικά με μια επιστήμη, που είχε μάλιστα και εθνικό χαρακτήρα. Το κοινωνικό γόητρο τροφοδοτούνταν και από τις βραβεύσεις ορισμένων λαογραφικών συλλογών από επίσημους φορείς, οι οποίες ήταν συνήθως ηθικές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι τα χρηματικά έπαθλα, που προσέφεραν οι διάφοροι διαγωνισμοί αρχικά και η Ακαδημία Αθηνών αργότερα, δεν ήταν και αυτά ένα σημαντικό κίνητρο για τα πενιχρά εισοδήματα των δασκάλων προκειμένου να ασχοληθούν με τη συλλογή λαογραφικής ύλης.

Για τους φοιτητές η ενασχόληση με την συλλογή λαογραφικού υλικού από τις ιδιαίτερες πατρίδες τους άλλοτε ήταν υποχρεωτική εργασία που τους ανέθεταν οι πανεπιστημιακοί λαογράφοι, άλλοτε ήταν -και είναι- προαιρετική εργασία που θα ενίσχυε τη βαθμολογία τους και αυτό σίγουρα λειτούργησε ως κίνητρο για την ενασχόλησή τους με τη λαογραφία του τόπου τους. Ωστόσο, πιστεύω, θα ήταν πολύ μονόπλευρη ερμηνεία ο τονισμός της βαθμοθηρικής αποκλειστικά ωφέλειας των φοιτη-

τών – συλλογών που, σε τελευταία ανάλυση, δεν μπορεί να εξηγήσει το αμείωτο ενδιαφέρον του μεγάλου αριθμού των φοιτητών που επέλεξαν να ασχοληθούν με τον τοπικό πολιτισμό. Η οικειότητα των συλλογών με τον τόπο μελέτης τους έκανε να αισθάνονται ότι η ενασχόληση με κάποιες μορφές του ήταν εύκολη υπόθεση, εφόσον η εργασία τους συνίστατο στο να καταγράψουν επακριβώς και στην τοπική διάλεκτο από το στόμα των δικών τους, συγγενών και συγχωριανών, τραγούδια, παραμύθια, παροιμίες ή να δώσουν μια πυκνή περιγραφή –σ' αυτό επέμεναν ιδιαίτερα οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι- του τρόπου που γίνονταν οι γιορτές, οι γάμοι, τα πανηγύρια, αλλά και δοξασίες και πρακτικές που συνδέονταν με τη γέννηση, το θάνατο, το χτίσιμο του σπιτιού, τη σοδειά.

Στις φοιτητικές λαογραφικές συλλογές του Αρχείου Γεωργίου Μέγα που μελέτησε ο Μερσακλής, επισημαίνεται σε αρκετούς προλόγους των εργασιών η αναγκαιότητα της διάσωσης της παράδοσης από την οριστική λήθη στην οποία τη ρίχνει ο σύγχρονος βιομηχανικός, τεχνοκρατικός πολιτισμός. Όπως επισημαίνει ο Pierre-Jean Simon (1993: 61, αναφορά από: Cuche, 2001: 201-202): «ο εθνοκεντρισμός πρέπει να θεωρηθεί ως ένα εντελώς φυσιολογικό φαινόμενο, στην πραγματικότητα συγκροτησιακό κάθε εθνοτικής συλλογικότητας το οποίο εξασφαλίζει τη θετική λειτουργία της διαφύλαξης της ίδιας της ύπαρξης. Συνιστά κάτι σαν το μηχανισμό άμυνας του in group ως προς το έξω. Υπ' αυτή την έννοια, ένας ορισμένος βαθμός εθνοκεντρισμού είναι αναγκαίος για την επιβίωση της κάθε εθνοτικής συλλογικότητας, γιατί φαίνεται πως οδηγείται στην αποσύνθεση και την εξαφάνιση, χωρίς τα άτομα που τη συνιστούν να μοιράζονται ένα αίσθημα υπεροχής και ανωτερότητας, τουλάχιστον ως προς κάποια θέματα, δηλαδή τη γλώσσα, τους τρόπους που ζει, αισθάνεται και σκέφτεται, τις αξίες και τη θρησκεία της. Η απώλεια κάθε εθνοκεντρισμού οδηγεί στην αφομοίωση, μέσω της υιοθέτησης της γλώσσας, της κουλτούρας, των αξιών μιας συλλογικότητας η οποία θεωρείται ανώτερη». Η καταγραφή της οικείας παράδοσης προσλαμβάνεται από τη συντριπτική πλειοψηφία των συλλογών ως πράξη αντίστασης στην πολιτισμική ισοπέδωση του ηγεμονικού δυτικού τεχνοκρατικού πολιτισμού, και αυτή η διάσταση που τονιζόταν και από τους πανεπιστημιακούς λαογράφους, έδινε μια ηρωική διάσταση στο εγχείρημά τους, αφού αισθάνονταν ότι αντιστέκονταν στην πολιτισμική αφομοίωση της κυρίαρχης δυτικής κουλτούρας.

Προς μια σύγχρονη ερμηνευτική των κειμένων των λαογραφικών αρχείων

Οι συλλογές των λαογραφικών αρχείων είναι λοιπόν καταρχάς, κυρίως προϊόν ρομαντικών και εθνοκεντρικών συναισθημάτων και πρακτικών που συνδέθηκαν, για ένα

μακρό χρονικό διάστημα, με τη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής συνείδησης και στην μεταπολεμική εποχή με τη νεορομαντική νοσταλγία του χαμένου παραδείσου της παραδοσιακής κοινωνίας, η οποία προσεγγίζεται στο συλλογικό φαντασιακό ως θερμή, συλλογικότερη και συνεργατικότερη και άρα πιο ανθρώπινη σε σύγκριση με τη ψυχρή, βιομηχανοποιημένη, ατομικιστική, και άρα πιο απάνθρωπη σύγχρονη αστικοποιημένη ζωή. Ένα σύγχρονο ερώτημα που προκύπτει είναι η ενδεχόμενη αξία του πλούσιου αυτού υλικού που παράχθηκε και συνεχίζει να παράγεται στο ερευνητικά λαογραφικά κέντρα, ως ιστορικής και πολιτισμικής πηγής για την κατανόηση της καθημερινής ζωής στον αγροτικό χώρο της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Η θέση μας είναι ότι οι συλλογές αυτές αποτελούν πολύτιμη –πολλές φορές και τη μοναδική- πηγή γνώσης για τις νοοτροπίες, τις πρακτικές, την αισθητική και την κοσμοθεωρία του παραδοσιακού αγροτικού χώρου της συγκεκριμένης εποχής που παρήχθησαν με την προϋπόθεση, που ισχύει για όλες τις ιστορικές πηγές, της κριτικής και αναστοχαστικής αξιοποίησής τους και της διασταύρωσης των πληροφοριών τους, του λεγόμενου τριγωνισμού τους, με τεκμήρια άλλων πηγών (φωτογραφίες, εθνογραφικά φιλμ, αυτοβιογραφίες, ημερολόγια, οικογενειακά αρχεία κ.λπ.), ανάλογα με το υπό διερεύνηση θέμα.

Η ερμηνευτική προσέγγιση των λαογραφικών κειμένων βέβαια οφείλει να προσπαθεί να κατανοεί τις ποικίλες προθέσεις, στάσεις, συμπεριφορές, την κοινωνική πρακτική των εμπλεκόμενων υποκειμένων και όχι να προβεί σε θετικιστικές εξηγήσεις που σχετίζονται με βεβαιότητες που παράγονται στην καρτεσιανή μέθοδο. Οι λαογραφικές συλλογές είναι κείμενα προφορικά που έχουν αποδοθεί στο γραπτό λόγο από ερασιτέχνες συλλογείς. Η μετα-ανάγνωση των λαογραφικών κειμένων έχει να μας πει πολλά για τους εκπαιδευτικούς – συλλογείς και για τους επιστήμονες λαογράφους, για την ιδεολογία της εποχής, η οποία επιδρά καταλυτικά στις θεωρητικές απόπειρες των συλλογών. Αλλά και μέσα από τα ίδια τα λαογραφικά κείμενα αναδύονται κοινωνικά νοήματα, στάσεις και συμπεριφορές των τοπικών κοινωνιών της εποχής της καταγραφής τους και σε κάποια από τα πιο πρόσφατα απ' αυτά αποτυπώνονται οι αλλαγές στις νοηματοδοτήσεις και χρήσεις πολιτισμικών μορφών και η σύγχρονη κοινωνική λειτουργία τους. Οι λαογραφικές συλλογές της προφορικής και εθιμικής παράδοσης -καθώς και των υλικών αντικειμένων της προβιομηχανικής κοινωνίας- είναι πολιτισμικά τεκμήρια από τα οποία, εάν προσδιοριστεί το ιστορικό, γενικό και τοπικό, πλαίσιο μέσα στο οποίο νοηματοδοτούνται, καθώς και οι συνθήκες παραγωγής τους, τότε ο λόγος μπορεί να αναδείξει πέρα από τις φανερές και τις λανθάνουσες πολιτισμικές σημασίες του. Οι οικονομικές, πολιτικές, θρησκευτικές, ηθικές και άλλες κοινωνικές πρακτικές εμπεριέχονται στη γλώσσα, στην οποία αντανάκλαται ένας συμβολικός κόσμος, μια τυποποιημένη παρακαταθήκη γνώσεων βασισμένων στην κοινωνική εμπειρία (Denzin,

1983: 129-146, Λυδάκη, 2003: 86-87). Η ψυχή μιας ομοιόμορφης, ανώνυμης ομάδας, του λαού, δίνει τη θέση της στα διυποκειμενικά νοήματα που προκύπτουν από τη δραστητική σχέση αγράμματων ή ελάχιστα εγγράμματων αγροτών με τις θεωρητικές και ιδεολογικές, εθνοκεντρικά προσανατολισμένες, αναζητήσεις των λογίων πανεπιστημιακών λαογράφων. Από τη διάδραση αυτή προκύπτουν τα κείμενα των λαογραφικών αρχείων που είναι, σε τελευταία ανάλυση, κοινό δημιούργημα διαφορετικών κοινωνικών ομάδων που συνδέονται με το όραμα της αναζήτησης και παγίωσης μιας εθνικής ταυτότητας, που θα τους ενοποιεί και θα τους εντάσσει σε μια κοινή υπερταξική ομάδα με κοινούς ένδοξους προγόνους, κοινή γλώσσα και θρησκεία, κοινά ήθη και έθιμα και κοινό όραμα για το μέλλον. «Η ανάπτυξη της ντόπιας λαογραφικής επιστήμης δεν ήταν ένα αλαζονικό μίγμα κυνικής πλαστογραφίας και πολιτικού οπορτουνισμού. Αντίθετα, ήταν μια επίμονη, οδυνηρή συχνά προσπάθεια να δοθεί τάξη στο χάος από ένα λαό, η εθνική ταυτότητα του οποίου απειλήθηκε συχνά από τα ίδια τα έθνη που είχαν αυτοδιοριστεί φρουροί του. Έδωσε στους Έλληνες την ευκαιρία να εφαρμόσουν ένα από τα γνωστότερα αρχαία ρητά τους – «γνώθι σάυτόν»-, προμηθεύοντάς τους με ένα πλαίσιο για την ανακάλυψη αυτή. Με τούτη την έννοια, οι ελληνικές λαογραφικές σπουδές αποτέλεσαν οργανικό μέρος της διαμόρφωσης της σύγχρονης Ελλάδας» συμπεραίνει ο Michael Herzfeld (2002: 245) στο τέλος του βιβλίου του για την επίδραση των λαογραφικών σπουδών στη διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας.

Ο ανθρωπολόγος και πολεοδόμος Αλέξανδρος Λαγόπουλος (2004: 41) αναφερόμενος στην κριτική της ανθρωπολογίας για τη λαογραφία (περιορισμένο αντικείμενο - στα ήθη, έθιμα, γλωσσικά, προφορικά κείμενα-, εθνικιστικά φορτισμένο, συλλογή επιλεγμένων στοιχείων αποξενωμένων από το κοινωνικό τους πλαίσιο) επισημαίνει, τονίζοντας τα ερευνητικά οφέλη από τη συνάντηση της ιθαγενούς ανθρωπολογίας με τη λαογραφία: «Η παραπάνω κριτική είναι γενικά τεκμηριωμένη, όμως θα έπρεπε να μετριάσθει και να μην οδηγεί σε συλλήβδην απόρριψη της λαογραφικής εμπειρίας και γνώσης, λόγω τεσσάρων παραγόντων. Πρώτος είναι ότι, παρά τα συχνά αποστεωμένα στοιχεία της λαογραφίας, αυτά δεν είναι άχρηστα ως αντικείμενο ανθρωπολογικής γνώσης. Η ένδειξη των επιμέρους στοιχείων μπορεί να αντικατασταθεί μέχρις ένα σημείο από τη χρήση ικανής ποσότητάς τους, έτσι ώστε να επιτευχθεί, στο μέτρο του δυνατού, ένας μετασχηματισμός της ποσότητας σε ποιότητα. Οι επόμενοι δύο παράγοντες απορρέουν από τη σύγχρονη στροφή προς τη γηγενή ανθρωπολογία. Λόγω αυτής, ο ανθρωπολόγος εξασκεί την έρευνά του σ' ένα πλαίσιο, για το οποίο ο λαογράφος έχει εμπειρία και αντανakλαστικά. Στη συνέχεια, ο ανθρωπολόγος έρχεται σε επαφή με φαινόμενα, πολλά από τα οποία δεν είναι νέα, αλλά συνεχίζουν, συγκαλύπτουν, αλλοιώνουν, μετασχηματίζουν ή απορροφούν φαινόμενα που μελέτησαν και

μελετούν οι λαογράφοι. Τέλος ο τέταρτος παράγοντας συναρτάται, τόσο με αυτήν τη στροφή, όσο και με τη σχετική με αυτήν απομάκρυνση της ανθρωπολογίας από την ιδέα των χωρίς ιστορία «κρύων» κοινωνιών και το επακόλουθο ενδιαφέρον για τα ιστορικά κείμενα και στοιχεία. Η επαφή με τα τελευταία προσεγγίζει, λοιπόν την ανθρωπολογία με την ιστορική πτυχή της λαογραφίας. Εάν γι' αυτούς τους λόγους υπάρχει μια κίνηση της ανθρωπολογίας προς τη λαογραφία, δεν θα πρέπει να αγνοείται και η αντίστροφη κίνηση. Πράγματι, οι λαογράφοι έχουν επίγνωση, τόσο της συγγένειας της λαογραφίας με την ανθρωπολογία, όσο και των θεωριών και μεθόδων της τελευταίας. Αυτή η γνώση δεν έχει μόνο θεωρητική αξία, αλλά έχει επηρεάσει και την πρακτική των λαογράφων. Γι' αυτό το λόγο, η επιστημονική κριτική ορισμένων χαρακτηριστικών της λαογραφίας είναι πια σήμερα μέχρις ένα βαθμό σχηματική».

Με την χαϊντεγκεριανή πεποίθηση ότι ένα σημείο απροϋπόθετο δεν υπάρχει για τον ερευνητή, όπως άλλωστε ούτε καμιά απόλυτη απροκαταληψία και κάθαρση από προηγούμενες γνώσεις, τα κείμενα των λαογραφικών συλλογών μπορούν να προσεγγιστούν ερμηνευτικά με σύγχρονες αναλυτικές έννοιες (κοινωνικό φύλο, τοπικό / εθνικό / παγκόσμιο, προβιομηχανικό / βιομηχανικό / μεταβιομηχανικό, παράδοση / νεοτερικότητα / μετανεοτερικότητα, το habitus: οι λαογραφικές προλήψεις, δοξασίες, τα ήθη, ηγεμονικός λόγος / λαϊκός λόγος, συναίνεση / αντίσταση), οι οποίες προσεγγίζονται συνδυάζοντας, κατά περίπτωση, οπτικές από τη σύγχρονη κοινωνική θεωρία (φαινομενολογία, κοινωνικός κονστρουκτιβισμός, μεταδομισμός, φεμινιστική θεωρία, θεωρία ταυτοτήτων). Για την πληρέστερη κατανόησή τους χρειάζεται να ανοίξει ένας διεπιστημονικός διάλογος ανάμεσα στους σύγχρονους λαογράφους, τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους, τους κοινωνικούς και προφορικούς ιστορικούς, τους κοινωνιολόγους, τους κοινωνικούς ψυχολόγους, τους κοινωνιογλωσσολόγους· ένας διάλογος που θα προσεγγίζει κριτικά τις παλαιότερες λαογραφικές θεωρίες που ερμήνευσαν τις λαογραφικές συλλογές και επηρέασαν με τα ταξινομικά συστήματά τους τη διαμόρφωσή τους (εξελικτική θεωρία, ιστορικογεωγραφική μέθοδος, συγκριτική φιλολογία και μυθολογία, θεωρία για τη δημιουργία της προφορικής ποίησης) και θα συνομιλεί με τις σύγχρονες προσεγγίσεις της λαογραφικής επιστήμης (κοινωνικο-ιστορική μέθοδος, λειτουργισμός, μαρξισμός, δομισμός, μεταδομισμός, αφηγηματολογία, εθνογραφία της επικοινωνίας, προφορική ιστορία, ψυχολογική ανάλυση), η οποία έχει ήδη σχολιάσει και ερμήνευσει με νέο τρόπο κάποια από τα λαογραφικά κείμενα¹⁷, καθώς επίσης και με τις έρευνες της ανθρωπολογίας οίκοι. Τα κείμενα υπάρχουν στα λαογραφικά αρχεία και περιμένουν τη ματιά σύγχρονων κοινωνικών επιστημόνων να αναδείξουν σπαράγματα και νοήματα του κόσμου τους σε σχέση πάντα με τις ελπίδες, τους φόβους και τις προσδοκίες του δικού μας κόσμου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Κ. Θ. Δημαράς (1977: 476) υποστηρίζει ότι στα κείμενα που ασχολούνται με την τοπική ιστοριογραφία και σε άλλα δημοσιεύματα της εποχής «αρχίζει να διαγράφεται εκείνο που θα γίνει αργότερα λαογραφική έρευνα, συσχέτιση με τον αρχαίο βίο κ.λπ.», βάζοντας εν πολλοίς την ιστοριογραφική έρευνα να προηγείται της λαογραφικής στην προσπάθεια συσχέτισης του νέου με τον αρχαίο βίο.
2. Βλ. Εγκύκλιος Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, υπ. Αριθμ. 5133, 23 Ιουνίου 1880, *Παρηλασία* 10 (1886), σ.5
3. Η εγκύκλιος δημοσιεύεται σχεδόν ακέραια στο: Λάσκαρης Νικόλαος Ι. 1902, σς. 9-10. Για την κριτική ανάλυση της εγκυκλίου, βλ. Κακάμπουρα – Τίλη, Ο Νικόλαος Πολίτης και οι εκπαιδευτικοί ως συλλογείς λαογραφικού υλικού, εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα *Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, Μέγαρο Ακαδημίας Αθηνών (4-7 Δεκεμβρίου 2003) υπό δημοσίευση στα Πρακτικά.
4. Η ανθρωπολογική μελέτη του Hertzfeld, *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας* (η ελληνική μετάφραση εκδίδεται το 2002) δημοσιεύεται τέσσερα χρόνια μετά τη μελέτη της Κυριακίδου, το 1982, και, σε μεγάλο βαθμό, ακολουθεί τις απόψεις της.
5. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Πολίτης, παρότι θερμός πατριώτης και υποστηρικτής της θεωρίας της συνέχειας, ουδέποτε θυσιάσε την επιστημονική τεκμηρίωση στο βωμό μιας εθνικιστικής πολιτικής. Ήταν αρχαιόφιλος, αλλά όχι αρχαιόπληκτος. Αυτό φαίνεται από την αυστηρή κριτική που ασκούσε σε εργασίες που ατεκμηρίωτα συνέδεαν τα λαογραφικά φαινόμενα με το παρελθόν, αρχαίο ή μεσαιωνικό. Βλ. σχετικά Κακάμπουρα, *Ο Πολίτης και οι εκπαιδευτικοί ...*, ό.π., και τη διδακτορική διατριβή του Δημήτρη Κατσαρή (2004) για το ρόλο του Νικολάου Πολίτη στην εκπαιδευτική και πολιτισμική διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας.
6. Βλ. π.χ. την πρωτοποριακή - για την εποχή που δημοσιεύτηκε - μελέτη του Αδαμαντίου Αδαμαντίου (1897: 277 – 326) για την κοινωνική λειτουργία του παραμυθιού και τους φορείς του, τους παραμυθάδες στην Τήνο του 19ου αιώνα. Πρβλ. Μερακλής (1995: 19 – 25).
7. Το αντικείμενο του Νικολάου Πολίτη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν η αρχαιολογία και η μυθολογία, του Στίλπωνος Κυριακίδη ήταν η θρησκεία, ο ιδιωτικός βίος των αρχαίων Ελλήνων και η λαογραφία, ενώ η πρώτη «έκτακτος αυτοτελής» έδρα της λαογραφίας προέκυψε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών μόλις το 1947 (Μερακλής, 2004: 157).
8. Το *Λαογραφικό Αρχείο* μετονομάστηκε το 1966 (νόμος 4545) σε *Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας* (Κ.Ε.Ε.Λ.).
9. Οι υπογραμμίσεις στο κείμενο είναι δικές μας.
10. Για τις δραστηριότητες του Αρχείου Μικρασιατικής Λαογραφίας, βλ., Μερλιέ 1935 και 1948.
11. Βλ. τα αναλυτικά ερωτηματολόγια του Γεωργίου Μέγα δημοσιευμένα στα *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας* (1939 – 1949).
12. Βλ. τις εργασίες του Μέγα για τη λαϊκή αρχιτεκτονική συγκεντρωμένες στο τόμο: *Λαογραφία* 26 (1969).
13. Και η θεωρητική κατάρτιση των δασκάλων ήταν ανύπαρκτη την εποχή της ακμής της λαογραφικής καταγραφής. Το μάθημα της Λαογραφίας άργησε να ενταχθεί στο αναλυτικό πρόγραμμα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών. Μόλις το 1966 εντάχθηκε στο «Αναλυτικόν και Ωρολόγιον Πρόγραμμα Παιδαγωγικών Ακαδημιών», εποχή που χαρακτηρίζεται από τη γενικότερη μεταρρυθμιστική προσπάθεια στο χώρο της παιδείας, που είχε ξεκινήσει το 1964, και έδινε έμφαση στην οικονομική, επιστημονική και κοινωνική αναβάθμιση του δασκάλου (Μπουζάκης κ.ά. 1998, 48-51). Ωστόσο η Λαογραφία διδασκόταν στις Παιδαγωγικές Ακαδημίες κατά τρόπο εν πολλοίς ασαφή και αποσπασματικό και –εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις – όχι από εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό. Μόνο μετά την εξέλιξη των Παιδαγωγικών Ακαδημιών σε Πανεπιστημιακά Τμήματα, και στη δεκαετία του 1990, προκηρύχθηκαν ορισμένες θέσεις λαογραφίας στα Παιδαγωγικά Τμήματα, αλλά και αυτές είναι λίγες.
14. Για το έργο των δύο Γερμανών λαογράφων, βλ. Μερακλής, 1989: 28 – 31.
15. Η λαογραφία έχει δεχθεί κριτική για την ταύτισή της με τον ερασιτεχνισμό. Η χρησιμοποίηση των εκπαιδευτικών και των ερασιτεχνών εν γένει ως πρωτογενών καταγραφέων του λαϊκού πολιτισμού συνεχίστηκε για πολλά χρόνια ύστερα από τις εγκυκλίους του Πολίτη και του Κυριακίδη, σε σημείο που ο Δημήτριος Λουκάτος, (1954: 360), που σημειωτέον είχε τιμήσει πολλές φορές τους ερασιτέχνες συλλογείς για την προσφορά τους, να δηλώνει πως η «σωστή εθνογραφία και λαογραφία δε γίνεται με ερασιτεχνισμό». Πρβλ. Μερακλής, 1990: 18.
16. Για την αναγνώριση του υποκειμενικού στοιχείου στην ανθρωπολογική έρευνα βλ. Clifford και Marcus 1986: 13 και για το διυποκειμενικό χαρακτήρα των βιοματικών εμπειριών των ανθρώπων ως αποτέλεσμα της αλληλοδραστητικής διαδικασίας, βλ. Stoller 1989, Γκέφου – Μαδιανού 1998.
17. Ενδεικτικά, για την κοινωνιοϊστορική ανάλυση των ευτράπελων διηγήσεων, βλ. Μερακλής, 1980 και για την ερμηνευτική, φαινομενολογική ανάλυση λαογραφικών κειμένων (παραδόσεων, αινιγμάτων, κ.λπ.), βλ. Λυδάκη, 2003.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αδαμαντίου, Αδαμάντιος Ι. 1897, Τηνιακά, *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* 5, τεύχ. 18, σς. 277 - 326
- Αλεξιάδης, Μηνάς Αλ. 1988, *Η ελληνική και διεθνής επιστημονική ονοματοθεσία της επιστημονικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Καρδαμίτσα
- Βαρβούνης, Μ. Γ. 1994, *Συμβολή στη μεθοδολογία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας*, Αθήνα: Οδυσσεάς
- Bauman, Richard 1992, Folklore, in: *Folklore, cultural performances, and popular entertainments*, ed. Richard Bauman, New York / Oxford: Oxford University Press
- Βεντήρης, Γεώργιος, 1970 (1935¹), *Η Ελλάς του 1910 – 1920: Ιστορική μελέτη*, τόμος 1^{ος}, Ίκαρος, Αθήνα
- Γκέφου – Μαδιανού, Δήμητρα 1998, Αναστοχασμός, ετερότητα και ανθρωπολογία οίκοι: διλήμματα και αντιπαραθέσεις, στο: *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία*, επιμ.: Δήμητρα Γκέφου – Μαδιανού, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα, σς. 365 - 435
- Clifford, James and Marcus, George (επιμ.) 1986, *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Μπέρκλεϊ, Λος Άντζελες και Λονδίνο: University of California Press
- Cuche, Denys 2001, *Η έννοια της κουλτούρας στις κοινωνικές επιστήμες*, επιμ. Μαίρη Λεοντοσίνη, μετάφραση: Φώτης Σιαπιτσάς, Αθήνα: Τυπωθήτω
- Denzin, N. K. 1983, Interpretive interactionism, in: *Beyond method, strategies for social research*, ed. G. Morgan, USA: Sage Publications Inc., pp. 129 - 146
- Δημαράς, Κων/νος 1977, Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους, η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες, *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμος ΙΓ', (Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881), Εκδοτική Αθηνών, σς. 455-484
- . 1989, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, πέμπτη έκδοση, Αθήνα: Ερμής
- Εγκύκλιος Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, υπ. Αριθμ. 5133, 23 Ιουνίου 1880, *Παρνασσός* 10 (1886) σ.5
- Harris, Marvin 1968, *The Rise of Anthropological Theory*, London: Routledge
- Herzfeld, Michael 2002 (1982), *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας*, μετάφραση: Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Κακάμπουρα – Τίλη, Ρέα (χ.χ.), Ο Νικόλαος Πολίτης και οι εκπαιδευτικοί ως συλλογείς λαογραφικού υλικού, εισήγηση στο Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο με θέμα *Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας*, Μέγαρο Ακαδημίας Αθηνών (4-7 Δεκεμβρίου 2003), υπό δημοσίευση στα Πρακτικά
- Κατσαρής, Δημήτρης Θ. 2004, *Συμβολή στη μελέτη του ρόλου του Νικολάου Γ. Πολίτη στην εκπαιδευτική και πολιτισμική διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας, διδακτορική διατριβή*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Αθήνα
- Κ.Ε.Ε.Λ., 2001: *Ιστορικό, Προγράμματα Ανάπτυξης, Εκσυγχρονισμός*, Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ.) της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα
- Κυριακίδης, Στίλπων 1921, Εγκύκλιος προς τους λειτουργούς της Μέσης και Δημοτικής Εκπαιδεύσεως δια την συλλογήν λαογραφικής ύλης, *Λαογραφία* 8, σς. 236-239
- Κυριακίδου – Νέστορος, Άλκη 1978, *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα
- . 1993α, «Προφορική ιστορία και λαογραφία», στο: *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Αθήνα: Πορεία, σ. 227-232
- . 1993β, «Ιστορία, προφορική ιστορία, ανθρωπολογία και λαογραφία», στο: *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Αθήνα: Πορεία, σ. 251-257
- Λαγόπουλος, Αλέξανδρος Φ. 2004, Η μεταμοντέρνα και οι άλλες ανθρωπολογίες, στο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, σς. 39 - 61
- Lang Andrew 1893, *Custom and Myth*, London: Longmans, Green and Co
- Λάσκαρης, Νικόλαος Ι. 1902, *Η Λάστα και τα Μνημεία της*, μέρος Α', Πύργος: Τυπογραφείο της «Αυγής»
- Λουκάτος, Δημήτριος 1954, Κριτική του βιβλίου του Marcel Maquet, *Guide d'étude directe des comportements cultures*, Paris 1963, *Λαογραφία* 13, σς., 357-361
- Λυδάκη, Άννα 2001, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα: Καστανιώτης
- . 2003, *Ίσκιοι και αλαφροϊσκιωτοι. Λαϊκός λόγος και πολιτισμικές σημασίες*, Αθήνα: Ελληνικά γράμματα
- Μέγας, Γεώργιος Α. (1939 – 1949), *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*, Ανάτυπα τόμων Α' (1939), Β' (1941 – 1942), Γ' (1942 – 1943 – 1945 – 1949), Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών
- . 1969, Μελέται λαϊκής αρχιτεκτονικής, δημοσιευθείσαι εις διάφορα περιοδικά και εις αυτοτελείς εργασίας, *Λαογραφία* 26
- Μερακλής, Μ. Γ. 1980, *Ευτράπελες διηγήσεις. Το κοινωνικό τους περιεχόμενο*, Αθήνα: Εστία
- . 1984, *Ελληνική Λαογραφία*, τόμος Α', *Κοινωνική συγκρότηση*, Αθήνα: Οδυσσεάς
- . 1989, *Λαογραφικά ζητήματα*, Αθήνα: Μπούρας
- . 1990, Θέσεις για τη Λαογραφία, *Διαβάξω* 245 (5/09/1990), σς. 16-22
- . 1995, Η κοινωνία του παραμυθιού, στο: *Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην*

- Ελλάδα, επιμ.: Βασίλης Αναγνωστόπουλος, Κώστας Λιάπης, Αθήνα: Καστανιώτη, σς. 19 - 25
- . 1999, *Θέματα λαογραφίας*, Αθήνα: Καστανιώτης
- . 2001, *Νεοελληνικός Λαϊκός Βίος. Όψεις και απόψεις*, Αθήνα: Λιβάνη
- . 2004, *Η συνηγορία της λαογραφίας*, Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη
- Μεθλιέ, Μέλπω 1935, *Η μουσική λαογραφία στην Ελλάδα*, Αθήνα
- . 1948, *Το Αρχείο της Μικρασιατικής Λαογραφίας*, Αθήνα
- Μηλίγκου – Μαρκαντώνη, Μαρία 1987, Χειρόγραφα συλλογές πρωτογενούς λαογραφικής ύλης του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών (1966 – 1986), *Παρουσία*, τόμος Ε', Ε.Δ.Π. Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, σς. 539 – 550
- Μπουζάκης Σήφης, Τζήκας Χρήστος, Ανθόπουλος Κώστας, 1998, *Η κατάρτιση των δασκάλων – διδασκαλιστών και των νηπιαγωγών στην Ελλάδα*, τόμος Β', *Η περίοδος των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και των Σχολών Νηπιαγωγών 1933 – 1990*, Αθήνα: Gutenberg
- Νιτσιάκος, Βασίλης, 1991, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, Αθήνα: Οδυσσεύς
- . 2004, Για τη λαογραφία και την κοινωνική ανθρωπολογία, ξανά, στο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, σς. 263 - 274
- Πετρόπουλος, Δημήτριος Α. 1963, Παιδευτική σημασία και προβλήματα της Λαογραφίας, *Ηπειρωτική Εστία* 13, σς. 33 – 41
- Πολίτης, Αλέξης 2003³, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830 – 1880*, (Α' έκδοση: 1998), Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων
- Πολίτης, Νικόλαος Γ. 1909, Λαογραφία, *Λαογραφία* 1, τ. Α', σς. 3 - 9
- Pirgiotakis, J., 1979, *Zum Selbstverständnis des griechischen Volksschullehrers*, Frankfurt M.
- Πυργιωτάκης, Ι. 1982, Συμβολή στη διαμόρφωση μιας κοινωνιολογίας του Έλληνα δασκάλου, *Νέα Παιδεία* 23, σς. 5 – 29
- Simon, Pierre – Jean 1993, Ethnocentrisme, *Pluriel – recherches*, cahier n. 1, pp. 57 - 63
- Simonsen, Michèle 1996, Statut de folklore an Danemark et en France, στο: *Le Folklore: ses rapports à l' ethnologie européenne et l' histoire dans l' enseignement supérieur en Europe*, Textes réunis par Kincsö Verebélyi, separatum ex: *Acta Ethnographica*, 40/3-3 (1995), Budapest, pp. 333 - 343
- Σπυριδάκης, Γεώργιος Κ. 1962, Οδηγία προς συλλογήν λαογραφικής ύλης, *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, τόμος ΙΓ'-ΙΔ' (1960-1961), σς. 73 - 147
- Stoller, Paul 1989, *The Taste of Ethnographic Things: The Senses in Anthropology*, Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press

Whorf, Benjamin L. 1952, *Collected Papers on Metalinguistics*, Ουάσιγκτον D.C.: Department of State, Foreign Service Institute

Λαογραφικά αρχεία και εθνική ταυτότητα: μια σχέση αλληλεπίδρασης

Περίληψη

Τα λαογραφικά αρχεία αποτελούνται σε μια πρώτη φάση από τις χειρόγραφες καταγραφές θεμάτων του λαϊκού πολιτισμού από ερασιτέχνες εγγράμματους ανθρώπους. Αρχότερα τα οργανωμένα αρχεία άρχισαν να εφαρμόζουν παράλληλα και την επιτόπια έρευνα από μέλη του επιστημονικού προσωπικού τους. Η ερμηνευτική προσέγγιση της διαμόρφωσης των λαογραφικών αρχείων προϋποθέτει: 1) την ανάλυση της ιστορικότητάς τους, 2) την ανάλυση του θεωρητικού και μεθοδολογικού πλαισίου της λαογραφίας, που καθορίστηκε από τους ακαδημαϊκούς λαογράφους και ενισχύθηκε από την εθνικιστική πολιτική του ελληνικού έθνους- κράτους και 3) την ανάλυση των κινήτρων και των προσδοκιών των εκπαιδευτικών και φοιτητών – συλλογών που ανταποκρίθηκαν ένθερμα στο εθνικό έργο της διάσωσης της πολιτισμικής παράδοσης. Το υλικό των λαογραφικών αρχείων αποτελεί πολύτιμη –πολλές φορές και τη μοναδική - πηγή γνώσης για τις νοοτροπίες, τις πρακτικές, την αισθητική και την κοσμοθεωρία του παραδοσιακού αγροτικού χώρου της συγκεκριμένης εποχής που παρήχθησαν, με την προϋπόθεση, που ισχύει για όλες τις ιστορικές πηγές, της κριτικής, αναστοχαστικής και διεπιστημονικής προσέγγισής τους.

Folklore Archives and National Identity: A relationship of Mutual Influence

Folklore archives in Greece consist, at first instance, of handwritten documents concerning different aspects of popular culture. They were mainly produced by literate amateurs from the late 19th century until the Second World War. Specialized scientists working for those archives also contacted fieldwork. The interpretative approach of these archives involves an analysis of: a) their historically specific character, b) the theoretical and methodological framework of folklore studies as it was set by academic folklorists and reinforced by Greek nationalist politics and 3) the intentions and expectations of teachers and students who documented and recorded Greek traditions with great enthusiasm. Greek folklore archives constitute a great (and in some case unique) source of knowledge about past practices, mentalities and other cultural aspects in rural Greece provided that, like all historical sources, they are subject to a critical, self-reflexive as well as interdisciplinary consideration.